

राक्सिराङ्ग गाउँपालिका

चैनपुर, मकवानपुर, बागमती प्रदेश, नेपाल

भू-उपयोग नीति
तथा भूमि
ब्यवस्थापन
योजना-२०७८

भू-उपयोग नीति तथा भूमि ब्यवस्थापन योजना-२०७८

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
राक्सिराङ्ग गाउँपालिका
चैनपुर, मकवानपुर, बागमती प्रदेश, नेपाल ।

प्राविधिक सहयोग

बालार्क इन्टरनेशनल प्रा लि
पुतलिसडक काठमाडौँ ।
Email: baalaarkinternational@gmail.com

कृतज्ञता

भूउपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजनाको यो दस्तावेज बाग्मती प्रदेश, मकवानपुर जिल्ला, राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको आर्थिक तथा बालार्क इन्टरनेशनल प्रा. लि. काठमाडौंको प्राविधिक सहयोगको संयुक्त प्रयासको उपज हो । नेपाल सरकारका नीतिगत तहमा काम गर्ने विद्वत समुदाय, कानूनी मस्यौदाकार तथा योजनाकारहरु जसका नीतिगत, कानूनी तथा योजना सम्बन्धी दस्तावेजहरु जो यस गुरुयोजनाको दस्तावेज तयार गर्ने क्रममा साभार गरीएका थिए, उहाँहरु सबैलाई अध्ययन टोली आभार प्रकट गर्दछ ।

राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाका अध्यक्ष राजकुमार मल्ल, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत युवराज आचार्य, गाउँ कार्यपालिका तथा वडा संयन्त्रका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरु साथै अध्ययनको क्रममा प्रत्यक्ष वा परोक्ष सहयोग पुर्याउनु हुने सम्पूर्ण श्रद्धेय महानुभावहरुप्रति अध्ययन टोली हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ । त्यसैगरी सम्पूर्ण वडाका वडाध्यक्षहरु सबैलाई भूउपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना निर्माणका क्रममा आ-आफ्नो भूमिकामा रहेर महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउनु भएकोमा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछ ।

भूउपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना २०७८ निर्माणका क्रममा बालार्क इन्टरनेशनल प्रा. लि. का तर्फबाट खटिने विज्ञ तथा कर्मचारीहरु, राक्सिराङ्ग गाउँपालिका बासीका तर्फबाट प्रत्यक्ष-परोक्ष सहयोग पुर्याउनु हुने ज्ञात-अज्ञात मित्र तथा शुभ चिन्तकहरुलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ ।

नवराज बास्तोला
कार्यकारी निर्देशक
बालार्क इन्टरनेशनल प्रा. लि.

विषय सूची

कृतज्ञता	ii
विषय सूची	ii
तालिका सूची	iv
चित्र सूची	iv
अध्याय १ परिचयात्मक विवरण	१
१.१ पृष्ठभूमि	३
१.२ भू-उपयोग नीतिको सान्दर्भिकता	२
१.३ भू-उपयोग नीति तयार गर्नुको उद्देश्य	३
१.४ अध्ययनका सरोकारवालाहरु	४
१.५ अध्ययनका सिमाहरु	५
अध्याय दुई भू-उपयोग नीति तथा योजना निर्माण कार्यका चरण तथा प्रक्रियाहरु	६
२.१ संयन्त्र निर्माण	६
२.१.१ गाउँपालिका स्तरीय अभिमुखीकरण	६
२.१.२ प्रश्नावली र रुजुसूची (ऋजभअपीष्कत) निर्माण	६
२.१.३ अन्तिम प्रश्नावली र रुजुसूची टुङ्गो लगाउने	६
२.२ स्थलगत कार्य :	७
२.२.१ स्थानीय बासी तथा समूहहरु सँग समन्वय	७
२.२.२ स्थलगत तथ्य सङ्कलन तथा सरोकारवालाहरुको बीचमा सर्वक्षीय छलफल	७
२.२.३ तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषण	७
२.३ अध्ययन मस्यौदा तयारी	८
२.४ अध्ययन मस्यौदामा सुझाव सङ्कलन	८
२.५ अन्तिम मस्यौदा तयारी	८
अध्याय तीन स्थानीयता, भौगोलिक स्थिति र भूमिस्रोत	९
३.१ अध्ययन स्थल र सहभागीहरुको विवरण	९
३.२ अध्ययन स्थल तथा सहभागीहरु	१०
३.३ राक्सिराङ्ग गाउँपालिका	११
३.३.१ पालिकाको गठन र प्रशासनिक संरचना	११
३.३.२ भौगोलिक र प्राकृतिक अवस्था	१२
३.३.३ भूमि स्रोत र भू-उपयोग	१३

३.३.४	जमीनको मोहडा अनुसार भूमि वितरण	१४
३.३.५	वातावरणीय वनावट	२६
३.३.६	जल तथा जलस्रोत	२७
३.३.७	बाढीपहिरो तथा जोखिम क्षेत्र	२९
अध्याय चार पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक संरचना		३०
४.१	जनसंख्या तथा पारिवारिक स्थिति	३०
४.२	सामाजिक जीवन तथा आर्थिक स्थिति	३१
४.२.१	सामाजिक जीवन	३१
४.२.२	आर्थिक अवस्था	३२
४.३	पूर्वाधार तथा सेवा	३५
अध्याय पाँच प्रभावकारी प्राकृतिक स्रोत तथा भू उपयोग नीति अभावका कारण देखिएका विकृति तथा सवालहरु		३८
५.१	दिगो प्राकृतिक स्रोत तथा भू उपयोगमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने तत्वहरु	३८
५.१.१	भिरालो जमीन नसुहाउँदो खेती प्रणाली	३८
५.१.२	अव्यवस्थित खोरिया खेती	३८
५.१.३	कमजोर सिचाइ व्यवस्था	३९
५.१.४	अव्यवस्थित सडक विस्तार	३९
५.१.५	वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी प्राकृतिक स्रोत उत्खनन	४०
५.१.६	वन तथा वातावरण विनास	४०
५.१.६	आगलागि	४१
५.१.७	स्थानीय निर्माण, भूमि खण्डीकरण र बढ्दो फोहोर मैला	४१
५.२	दिगो प्राकृतिक स्रोत तथा भू उपयोगमा अप्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने तत्वहरु	४२
५.२.१	जनसांख्यिक संरचना तथा आन्तरिक स्थानान्तरण	४२
५.२.२	गरिवी तथा न्यून आय	४३
५.२.३	जलवायु परिवर्तनको असर	४३
अध्याय छ भूउपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापना योजना २०७८		४४
६.१	पृष्ठभूमि	४४
६.२	भू-उपयोग नीति निर्माणका आधारहरु	४५
६.२.१	संवैधानिक आधार	४५
६.२.२	नीतिगत तथा कानुनी आधार	४५
६.२.३	भू उपयोग नीति वर्गीकरणको सिद्धान्त	४६
६.३	नीतिगत समस्या, चुनौति तथा अवसरहरु	४६

६.३.१	मुख्य समस्याहरु	४६
६.३.२	चुनौति	४७
६.३.३	अवसरहरु	४८
६.४	नीतिको संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ	४९
६.२.१	नीतिको नाम	४९
६.२.२	नीति लागु हुने	४९
६.२.३	दीर्घकालीन परिदृष्य	४९
६.२.४	दीर्घकालीन लक्ष	४९
६.२.५	उद्देश्यहरु	५०
६.२.६	नीति तथा रणनीति	५०
६.५	भू-उपयोग नीति तथा भूमी व्यवस्थापन योजनाका आधारभुत मान्यताहरु	५७
६.५.१	अन्तरसम्बन्ध तथा सहकार्य	५७
६.५.२	भूमि व्यवस्थापन ढाँचा	५८
६.५.३	स्थानीय तथा परम्परागत शीपको प्रवर्धन	५८
६.५.४	नीति तथा योजना कार्यान्वयनमा दिगोपना	५९
६.६	भ -उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना, २०७८ ले प्रस्ताव गरेका मुख्य कार्यक्रमहरु	५९
६.६.१	स्थानीयतामा आधारित दिगो खेती प्रणालीको प्रवर्द्धन र विकास	५९
६.६.२	भू क्षय तथा दिगो भूमि व्यवस्थापनका लागि पर्यावरण मैत्री भौतिक विकास	६१
६.६.३	भूमि व्यवस्थापनका लागि दिगो प्रविधी र सक्षम संस्थागत प्रणाली	६१
सन्दर्भ सामाग्री		६३

तालिका सूची

तालिका नं. ३.३.४.१	माटो परीक्षणको नतिजा	१५
तालिका नं. ३.३.४.१	उचाइ र मोहडाका आधारमा खेती योग्य भूमि वितरण	१७
तालिका नं. ३.३.४.२	वडागत प्रकृतिक स्थिति र वाली प्राथमिकिकरण	१९

चित्र सूची

चित्र नं. ३.१.१	वडागत सहजकर्ता संख्या	९
चित्र नं. ३.२.१	अध्ययन स्थल र सहभागीहरु	१०
चित्र नं. ३.३.१.१	पालिकाको प्रशासनिक	११
चित्र नं. ३.३.२.१	गाउँपालिकाको भौगोलिक तथा प्राकृतिक अवस्था	१२
चित्र नं. ३.३.३.१	पालिका भित्रको भूमि स्रोत र भूउपयोगको स्थिति	१३
चित्र नं. ३.३.४.१	जमिनको मोहडा अनुसारको वितरण	१४
चित्र नं. ३.३.४.१	पालिकाको भूमि वर्गीकरण	१७
चित्र नं. ३.३.५.१	उचाइका आधारमा वनको वर्गीकरण	२७
चित्र नं. ३.३.६.१	पालिका भित्रका नदि सञ्जाल	२८
चित्र नं. ४.१.१	वडागत घरधुरी तथा जनसंख्या	३०
चित्र नं. ४.२.१.१	पालिकाको शैक्षिक स्थिति	३१
चित्र नं. ४.२.२.१	खाद्य आपूर्ति स्थिति	३२
चित्र नं. ४.२.२.२	गाउँपालिका भित्रको खेती योग्य जमिनको स्थिति	३३
चित्र नं. ४.२.२.३	पशुजन्य उत्पादन	३३
चित्र नं. ४.२.२.४	पालिका भित्र आर्थिक कारोवार गर्ने इकाइहरु	३४
चित्र नं. ४.३.१	गाउँपालिका भित्र सडक सञ्जालको स्थिति	३६

अध्याय १ परिचयात्मक विवरण

१.१ पृष्ठभूमि

दिगो भूमि व्यवस्थापन, भूमि सुशासन र परिणाममुखी भूमि परिचालन, भूमि प्रयोगलाई व्यवस्थित गर्ने संयन्त्र आदि दिगो खेती र सुनिश्चित उत्पादनका आधार हुन् । यी आधारहरूको एकीकृत प्रयोग भए मात्र भूमि र यससँग सम्बन्धित स्रोतहरूको परिचालन गरी वातावरण बचाउ सँगै व्यवस्थित र उन्नत मानव सभ्यताको परिकल्पना गर्न सकिन्छ । हाम्रो सम्बन्धमा समग्र भू-प्रयोगको नीति, ढाँचा र संयन्त्र निर्माण नेपालको कृषि, वन, सिंचाई तथा भूमिसुधार जस्ता फरक फरक संयन्त्रबाट हुँदै आएको अवस्था छ । दिगो भूमि व्यवस्थापन र प्रभावकारी भूमि वितरण प्रणाली स्थापित नभएसम्म पूर्वाधार, सुरक्षित आवास, सन्तुलित वातावरण र पर्यावरण मैत्री तथा दिगो कृषि विकास संभव छैन ।

दिगो भूमि व्यवस्था र परिचालन गर्ने कार्य राज्यका भूमिसँग सम्बन्धी यन्त्रहरूले अङ्गिकार गर्ने भूमि सम्बन्धी नीति तथा कानूनहरूले निर्दिष्ट गर्छन् । अहिले भूमिको वर्गीकरण सहितको वस्तुपरक भू-व्यवस्थापन नीति २०७२ कार्यान्वयनमा छ । पहिलेका नीति भन्दा थप यसले जमीनको वैज्ञानिक वर्गीकरण र भू-उपयोगका आयामहरूलाई जनस्तरसम्म पुऱ्याउने प्रतिबद्धता लिएको छ । राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजना, कृषि विकास रणनीति सन् २०१५ र राष्ट्रिय किसान आयोग २०७३ आदि दिगो भूमि व्यवस्थापन, भूमिको विशेषता, प्राथमिकता तथा प्रयोजन उपयुक्तताका आधारमा भूमि परिचालन गर्ने प्रणाली विकास गर्ने जिम्मेवारीमा छन् ।

दिगो भूमि व्यवस्थापन, भूमि सुशासन र परिणाममुखी भूमि परिचालन उन्नत कृषिका आधार हुन् । दिगो कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र, खाद्य संप्रभूता, सन्तुलित पोषण आपूर्ति जस्ता मानव विकासका अहम पक्षहरूको सम्बोधन प्रभावकारी भूमि परिचालनबाट मात्र संभव छ । तर भूमि स्रोतको प्रभावकारी व्यवस्थापन र प्रयोग परिणाममुखी नभएकै कारण ग्रामीण युवाहरूमा वैदेशिक अध्ययन, रोजगारी वा अन्य आकर्षण बढेको छ भने मानवश्रममा आधारित हाम्रो कृषिक्षेत्र दक्ष श्रम अभावको समस्यामा छ ।

अर्को तर्फ नेपालको संविधान २०७२ लागु भए पश्चात गणतान्त्रिक ढाँचाको स्थानीय निर्वाचन सम्पन्न भएसँगै नेपाल सात प्रदेश, र ७५३ स्थानीय तहका सरकार संविधानप्रदत्त अधिकारसहित

क्रियाशील छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ र स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा कार्यविधि, २०७४ ले स्थानीय तहको स्रोत परिचालन संयन्त्र, दिगो स्रोत परिचालन कार्यविधि निर्माण तथा कार्यान्वयन जस्ता विषयहरूमा जन सहभागितामा आधारित विकासका नमूनाहरू पहिचान तथा विकास गरी स्थानीयता सुहाउँदो विकासको ढाँचा तयार गरी कार्य गर्न स्थानीय सरकारलाई मार्ग प्रशस्त गरेको छ ।

सबै स्थानीय तहहरूसँग स्थानीय विकासको अहम् जिम्मेवारी छ । आफ्ना क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्राकृतिक स्रोत (जल, जमीन र जलस्रोत) मानव साधनहरू र प्राप्त भौतिक पूर्वाधारहरूको जगमा आवश्यक नीति, भावी योजना तथा कार्यक्रमहरू तय गर्न, क्षेत्रगत प्राथमिकता तोक्न , निर्माण भएका वा निर्माणाधीन योजनाहरूको अनुगमन गर्न, प्रकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन सक्षम तथा स्वतन्त्र छन् । पालिका संयन्त्र यस्तै कार्य गर्न जिम्मेवार छन् र हुनु पनि पर्छ । यही जिम्मेवारी पूरा गर्न राक्सिराङ्ग गाउँपालिका, मकवानपुरले यो भू-उपयोग नीति तथा भू-उपयोग योजना २०७८ तयार गरेको हो ।

१.२ भू उपयोग नीतिको सान्दर्भिकता

देश संघीय गणतान्त्रिक ढाँचाको शासन व्यवस्था अँगाल्ने पहिलो खुड्किलोमा छ र यसलाई चिर प्रतिक्षित आर्थिक समृद्धिको खाका निर्माण गर्ने ऐतिहासिक अवसर प्राप्त भएको मान्नुपर्छ । भूमि स्रोत निस्क्रिय हुँदै गएका कारण स्थानीय तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पर्दै गएको प्रतिकूल प्रभावका बारेमा यो अहम सवाललाई राज्यले अख्तियार गरेका र अव गर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूमा सशक्त रूपमा उठाइनु अति आवश्यक छ ।

राज्यका स्थानीय निकायहरू जस्तै कृषि विकास, वन, पशुसेवा, जिल्ला समन्वय समिति तथा राजनैतिक र स्थानीय संयन्त्रहरूका बीचमा समन्वय गरी उत्पादनका दृष्टिले कुनै पनि कारणले निस्क्रिय भएका उर्वर भूमिलाई सक्रिय रूपमा खाद्यान्न तथा आर्थिक उपार्जनको आधार बनाउने संयन्त्रहरू बनाउनु आवश्यक छ । दिगो कृषि अभ्यास कार्यमा प्रभाव पार्ने र सन्तुलित भू तथा अन्य स्रोत उपयोगमा बिचलन वा असन्तुलन ल्याउने खालका क्रियाकलापहरू जस्तै शहर केन्द्रित बसाइ

सराइ, कामका लागि विदेश पलायन, खाद्य श्रृङ्खलामा विचलन, श्रम उपादकत्वमा ह्रास आउने क्रम बढेकाले कृषि क्षेत्र उपेक्षित देखिन्छ ।

बाह्य समुदायसँग सम्पर्क विस्तार, विद्युतीय सञ्चारमा भएको विकास, विश्वव्यापीकरण आदिका कारण आएको सामाजिक उतार-चढाव, खाद्य संस्कृति, सुविधाभोगी मानसिकता र शहरी आशक्तिलाई व्यवहारिक रूपमै निराकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउने खालका कार्यक्रमको अभाव रहेको हालको अवस्थामा गाउँ केन्द्रित शिक्षा, उर्जा, रोजगारी, स्वास्थ्य लगायतका मानवीय आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने खालका ग्रामीण पूर्वाधारहरूको निर्माण गरी ग्रामीण क्षेत्रमा हालको शैक्षिक तथा शीपयुक्त जनशक्तिलाई आकर्षित गर्ने खालका कार्यक्रमहरू नीतिमै सिमित छन् । यस्तो अवस्थामा नयाँ पिँढीले कृषिमा भविष्य नदेख्नु स्वाभाविक पनि हो ।

राज्यका स्रोतहरूको समुचित र दिगो परिचालनबाट खाद्य अधिकार, खाद्य संप्रभुता साथै जैविक विविधता र पर्यावरण लगायतका आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय पक्षको सन्तुलित विकास गर्दै समुन्नत राष्ट्र निर्माण गर्ने ध्येय नेपालको संविधान २०७२ ले राखेको छ । नेपाल जस्तो कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र र जन जीविकाको मुख्य आधार नै जमिन र जङ्गल भएको सन्दर्भमा यी स्रोतहरूको उचित व्यवस्थापन तथा प्रभावकारी परिचालन नभएसम्म हाम्रो उन्नति सम्भव छैन । यो राष्ट्रिय प्राथमिकतासँग परिपुरक हुने गरी स्थानीय पालिकाहरूले प्राकृतिक स्रोत परिचालन संयन्त्र सक्षम नबनाए सम्म अपेक्षित राष्ट्रिय लक्ष प्राप्त गर्न संभव पनि छैन । यस परिप्रेक्ष्यमा राक्सिराङ्ग गाउँपालिका, मकवानपुरले वस्तुपरक भूमि नीतिको आवश्यकता महसुस गरी यो भूमि नीति तथा भू-उपयोग योजना तयार गरेको हो ।

१.३ भू उपयोग नीति तयार गर्नुको उद्देश्य

भूमि र खाद्य सुरक्षा अन्योन्याश्रित छन् । दिगो पोषण आपूर्ति र खाद्य संप्रभुता प्रत्याभुत गर्न प्रभावकारी भूमि प्रयोगको विकल्प छैन । भूमिको समुचित र वस्तुपरक परिचालनका लागि परिणाममुखी भूमि नीति र त्यस अनुरूपका कार्यक्रम बन्नु आवश्यक छ । यो अध्ययन राक्सिराङ्ग गाउँपालिका मकवानपुरको भूमि बारेको स्थलगत वस्तुस्थिति अध्ययन गरि प्राप्त सूचनाका आधारमा

पालिकाको लागि वस्तुपरक भूमि नीति तयार गर्ने विषयमा केन्द्रित छ । अध्ययनका अन्य विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्न अनुसार छन् :-

- १) पालिकाले व्यवस्था गरेका वर्तमान भूमि सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको विस्तृत अध्ययन गर्ने
- २) भू-सूचकाङ्क सहितको हालको भूउपयोग स्थितिको विश्लेषण गर्ने,
- ३) प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त विवरणहरू सर्वपक्षीय छलफल तथा सहभागितात्मक कार्यशालाको माध्यमबाट प्रमाणीकरण गर्ने र
- ४) पालिकाको भौगोलिक स्थितिका आधारमा पालिकाको लागि वस्तुपरक भू उपयोग नीति तयार गर्ने ।

१.४ अध्ययनका सरोकारवालाहरू

कुनै ठाउँको सन्तुलित विकास कसरी गर्ने ? केलाई प्राथमिकता दिने ? को को सहभागी र जिम्मेवार रहने जस्ता विषयलाई समेटेर गरिएको यो अध्ययन राक्सिराङ्ग गाउँपालिका भित्रका चेपाङ्ग तथा तामाङ्ग समुदायका संस्कार तथा संस्कृतिलाई आधार मानेर पर्यटन विकासमा के कसरी प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ, विषयमा केन्द्रित छ । यहाँका आदिवासी तथा अल्प संख्यक समुदायका परम्परागत पहिचान र स्थानीय प्राकृतिक वस्तुहरूको समायोजित ढाँचाका आधारमा बन्ने पर्यटन पूर्वाधारहरूको परिचालन होमस्टेको माध्यमबाट परिचालन गरी व्यवसायिक पर्यटन विकास गर्ने आधार पत्रको रूपमा यो दस्तावेज तयार भएको छ ।

यस मानेमा स्थानीय सरकार, सरकारी संयन्त्रहरू, समाजका अगुवाहरू, धार्मिक, साँस्कृतिक, सामाजिक क्षेत्रमा कार्यरत समाज सेवीहरू, राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू र योजनाकारहरू सबै यो अध्ययनका सरोकारवालाहरू हुन् । आम नागरिकहरूले जति आफ्नो परिवेशलाई बुझेका हुन्छन् त्यति अरुले बुझेका पनि हुँदैनन् । विज्ञको हैसियतमा यो दस्तावेजमा राखिएका सूचनाहरूको स्रोत पनि त्यही ठाउँका जिम्मेवार पक्षहरूलाई मानिएको छ । अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरूले गाउँपालिकाका आगामी कार्यक्रमहरू बनाउँदा सहयोगी र सार्थक परिणाम दिन सक्ने हुन्छ भन्ने विश्वास गरिएको छ ।

१.५ अध्ययनका सिमाहरु

अध्ययनका लागि समेटिएका विषयवस्तु प्राप्त भएका विवरणहरु, द्वितीय स्रोतहरुबाट प्राप्त विवरणहरुका आधारमा अध्ययन अगाडि बढाइएकोले यसमा समावेश भएका विवरणहरु पनि साभार गरिएका विवरणहरुको वैधानिकताबाट प्रभावित हुन सक्छन् । सबैवडाका मुख्य बस्तीहरुको वस्तुस्थितिलाई नमूनाको रूपमा प्रयोग गरेर गरिएको यो अध्ययनमा जे जस्ता सूचनाहरु समावेश छन् र जे जस्तो अध्ययनको निष्कर्ष निकालिएको छ त्यसले समग्र गाउँपालिकाको प्राकृतिक अवस्था त्यसबाट हुने आर्थिक सामाजिक लाभ र यो व्यवसायका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरुको स्तर बारेको प्रतिनिधित्व नगर्न सक्छ ।

स्थलगत कार्यको दौराहानमा भेट्न खोजिएका विशेष व्यक्ति, विषय विज्ञ र सरोकारवाला कार्यलयहरुका जिम्मेवार कर्मचारीहरु भेट्न समस्या रह्यो । प्राप्त विवरणहरु पनि द्वितीय स्रोतले पृष्ठपोषण नगर्ने खालका र उस्तै प्रकृतिका प्रश्नको उत्तर एकै ठाँउबाट लिँदा फरक फरक उत्तर आएकाले सूचनाको वैधानिकता सम्बन्धमा प्रश्न उठ्ने सम्भावना रह्यो । यस्ता प्रश्नहरुबाट आएका उत्तरहरुलाई अध्ययन टोलीको बुझाइ र अन्य ठाँउमा भएका अध्ययनहरुको सन्दर्भलाई जोडेर यो अध्ययनको विश्लेषण र निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अध्याय दुई भू-उपयोग नीति तथा योजना निर्माण कार्यका चरण तथा प्रक्रियाहरु

२.१ संयन्त्र निर्माण

गाउँपालिकाको भू उपयोग नीति नीति निर्माण सम्बन्धमा विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था तथा उपलब्ध कार्यविधि अनुसार गाउँ कार्यपालिकासँग राय परामर्श गरी अध्ययनको ढाँचा, तथ्याङ्क, विधि तथा प्रक्रियाबारे सर्वपक्षीय छलफल गरी टुङ्गो लगाइएको थियो । अध्ययन तथा नीतिको मस्यौदा तयार गर्ने क्रममा आइपरेका बाधा अड्चनहरु गाउँपालिकाकाले तोकेका संयन्त्र मार्फत समाधान गरी सकेसम्म दस्तावेजलाई बढी वस्तुपरक बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

२.१.१ गाउँपालिका स्तरीय अभिमुखीकरण

गाउँ कार्यपालिकाको संयोजकत्वमा गाउँसभा, कार्यपालिकाका पदाधिकारी, कर्मचारी र नीति निर्माण सरोकारवालाहरुको बीच साझा धारणा, बुझाइ र योजना तयार गर्ने बारेमा अभिमुखीकरण गोष्ठी राखिएको थियो । कार्यशालाको उद्देश्य गाउँसभा तथा कार्यपालिकाका पदाधिकारी, कर्मचारी तथा सरोकारवालाहरु सबैलाई भू उपयोग नीति निर्माणको आवश्यकता तथा जिम्मेवारी बारे अवगत गराइएको थियो ।

२.१.२ प्रश्नावली र रुजुसूची (Check List) निर्माण

अध्ययनको उद्देश्य, आवश्यकता तथा स्थलगत वस्तुस्थितिलाई आधार मानेर भूउपयोगका सवालमा तथ्य समेट्ने गरी प्रश्नावली र रुजुसूची (checklist) तयार गरिएको थियो । अध्ययन टोलीले तयार पारेको प्रश्नावली र रुजुसूचीमाथि गाउँपालिकाको तोकिएको संयन्त्रबाट पृष्ठपोषण लिइएको थियो ।

२.१.३ अन्तिम प्रश्नावली र रुजुसूची टुङ्गो लगाउने

सम्बन्धित समिति वा विज्ञहरुबाट आएका सुझाव तथा पृष्ठपोषणहरुलाई आधार मानेर अन्तिम प्रश्नावली र रुजुसूची तयार पारिएको थियो ।

२.२ स्थलगत कार्य :

२.२.१ स्थानीय बासी तथा समूहहरु सँग समन्वय

पुस्तौदेखि बसोबास र जीविकोपार्जन गर्दै आएका स्थानीय बासी, कृषक समूह, आमा समूह, सहकारी, सिचाइ समूह वन उपभोक्ता समिति लगायतका समुदायहरुमा कार्यरत प्रतिनिधिहरुको बिचमा अध्ययनको विषयवस्तु, आवश्यकता, सहभागिता, फाइदा, उनीहरुको भूमिका आदिका बारेमा छलफल गरी अध्ययनको समग्र उद्देश्यका साथै उनीहरुसँग अध्ययन टोलीले लिन चाहेको सूचना तथा विवरणहरु लिइएको थियो ।

२.२.२ स्थलगत तथ्य सङ्कलन तथा सरोकारवालाहरुको बीचमा सर्वक्षीय छलफल

गाउँस्तरको वस्तुस्थिति निचोड, सङ्कलित सूचना तथा तथ्याङ्कलाई आधार बनाएर गाउँपालिकाका पदाधिकारी, कार्यकारी, अगुवा कृषक, कृषि सहकारी र कृषक समूहका प्रतिनिधि संघ संस्थाका प्रतिनिधिहरुसँग साक्षात्कार गरी सूचना तथा राय सुभावा लिइएको थियो । उक्त साक्षात्कारबाट प्राप्त भएका सुभावाहरु, अध्ययन टोलीको धारणा र अन्य सिकाइहरु समावेस गरी भुउपयोग नीतीका लागि आवश्यक तथ्याङ्क अद्यावधिक गरिएको थियो ।

सबै वाडको हावापानी तथा माटोको प्रकार, माटोको उर्वरा तत्व र जीवतत्व बारे जानकारी लिन समग्र पालिकाको प्रतिनिधित्व हुने गरी माटोको नमूना संकलन गरिएको थियो । संकलित नमूनाको विश्लेषण राष्ट्रिय प्रयोगशालाको समन्वयमा परिक्षण गरी नतिजा निकालिएको थियो ।

२.२.३ तथ्याङ्क प्रशोधन तथा विश्लेषण

संकलन भएका सूचना तथा तथ्याङ्कहरु चलन चल्तिका कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रयोग गरि प्राप्त तथ्याङ्कलाई सूचनाको आवश्यकता अनुसार अध्ययनको विषय तथा क्षेत्र अनुसार सिलसिलेवार विश्लेषण गरी अध्ययनको निष्कर्ष निकालिएको थियो ।

२.३ अध्ययन मस्यौदा तयारी

अध्ययनको विषय र उद्देश्यसँग सम्बन्धित सूचना तथा तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरी अध्ययनको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार पारिएको थियो ।

२.४ अध्ययन मस्यौदामा सुझाव सङ्कलन

भू उपयोग नीति निर्माणको कार्यविवरण (ToR) मा तोकिए बमोजिमको मस्यौदा उपर छलफल गरी सुझाव प्राप्त गर्ने उद्देश्यले गाउँपालिका स्तरीय प्रमाणीकरण कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो ।

२.५ अन्तिम मस्यौदा तयारी

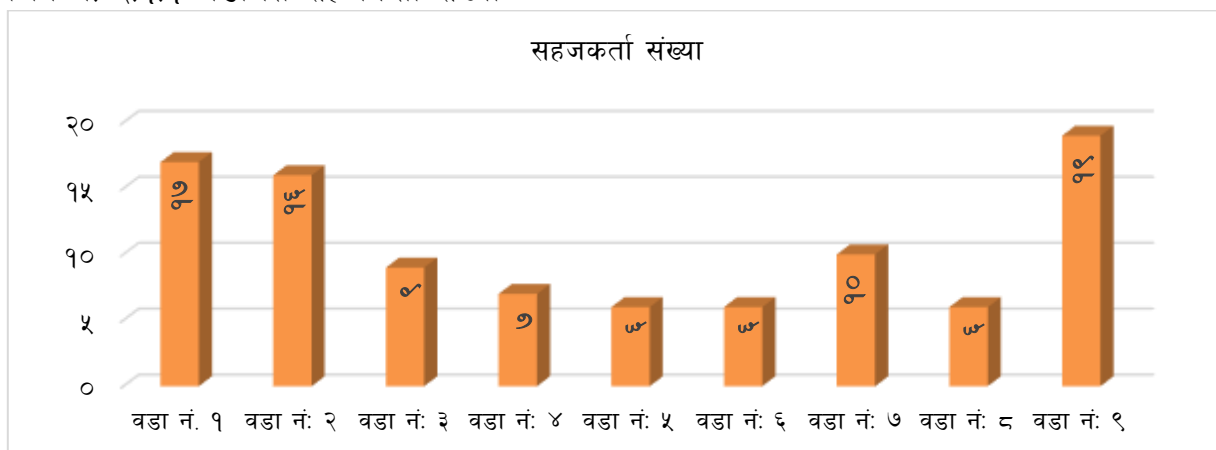
राक्सिराङ्ग गाउँपालिका, विभिन्न निकाय, विशेषज्ञ, व्यक्ति तथा संस्थाहरुबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई अध्ययन गरी यस अध्ययनको अन्तिम मस्यौदा तयार पारी गाउँपालिकामा बुझाइयो ।

अध्याय तीन स्थानीयता, भौगोलिक स्थिति र भूमिस्रोत

३.१ अध्ययन स्थल र सहभागीहरूको विवरण

भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन कार्ययोजना स्थानीय वातावरण, प्राकृतिक अवस्था, माटोको जीव तत्व (Soil Potency), कृषि पद्धति, परम्परागत खाद्य चक्र लगायतका विषय वस्तुहरूको वास्तविक वस्तुस्थितिका आधारमा विद्यमान सबल तथा दुर्बल पक्षहरूलाई के कसरी परिचालन गरे त्यस ठाउँमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनहरूमा आँच नआउने गरी परिचालन गर्न सकिन्छ भन्नेबारेको विश्लेषणात्मक दस्तावेज हो । राक्सिराङ्ग गाउँपालिका, मकवानपुरको भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना तयार गर्दा वडागत रूपमा भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन कार्ययोजना सहजकर्ता (चित्र नं. ३.१.१) हरुबाट स्थानीयता बारेका जानकारी तथा परामर्श लिइएको थियो ।

चित्र नं. ३.१.१ वडागत सहजकर्ता संख्या

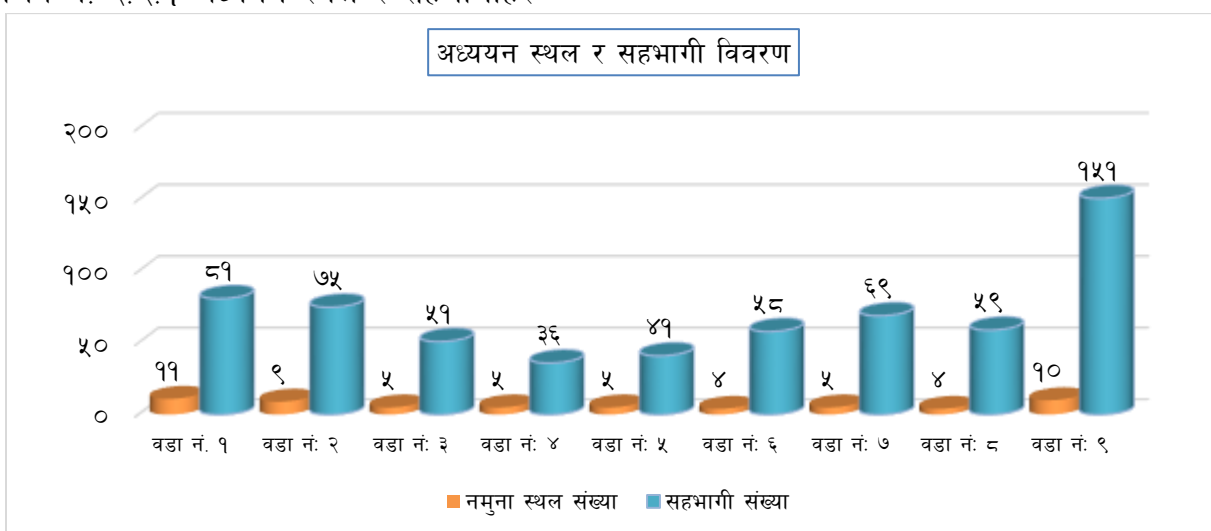
स्रोत: स्थलगत कार्य, चैत्र २०७७

अध्ययनका लागि जम्मा ९६ जना स्थानीय सहजकर्ताहरूले स्थलगत सहजीकरण गरेका थिए । जम्मा सहभागी मध्ये १७ जनाले वडा नं. १ मा अध्ययन टोलीलाई सहजीकरण गरेका थिए । त्यसैगरी वडा नं. २ मा १६ जना सहजकर्ताहरूले सहजीकरण गरेका थिए । त्यसैगरी वडा नं. ५, ६ र ८ मा ६/६ जना सहजकर्ताहरूले अध्ययन टोलीलाई सघाएका थिए । वडा नं. ७ र ९ मा क्रमशः १० र १९ जना सहजकर्ताले अध्ययन सहजीकरण गरेका थिए ।

३.२ अध्ययन स्थल तथा सहभागीहरू

तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि अध्ययन स्थल निर्धारण गर्दा गाउँपालिकाका हरेक वडामा कतिवटा बस्तीहरू छन् । ती बस्तीहरूको भू-बनौट कस्तो छ, त्यहाँको हावापानीको कस्तो अवस्था छ, माटो तथा जैविक विविधता कस्तो छ, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था कस्तो छ भन्ने बारेमा वडा संयन्त्रसंग समूह छलफलहरू गरिएका थिए र नमूना छनौट गर्दा (चित्र नं. ३.२.१) सबै वडाका सबै बस्तीहरूको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी गरिएका थिए ।

चित्र नं. ३.२.१ अध्ययन स्थल र सहभागीहरू

स्रोत: स्थलगत कार्य, चैत्र २०७७

नमूनाको रूपमा छनौटमा परेका समुदायका कृषक, सामाजिक अगुवा, शिक्षक विद्यार्थी, वडा कार्यालयका प्रतिनिधि, अन्य सरोकारवालाहरू र स्थानीय संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरूको बीचमा गाउँपालिकाको भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन कार्ययोजना सम्बन्धमा सर्वपक्षीय भेला आयोजना गरी समूह छलफल विधिबाट आवश्यक सूचना सङ्कलन गरिएको थियो । छलफलमा उपस्थित हुने व्यक्तिहरूमा स्थानीयभूगोल, पर्यावरण आदिका बारेमा केही न केही जानकारी दिन सक्नु भन्ने उद्देश्यले सहभागी छनौट गर्दा त्यसै अनुरूप गर्ने प्रयास गरिएको थियो । पालिका भरिमा ५८ वटा समुदायसंग छुट्टै छुट्टै समूह छलफलहरू गरिएका थिए र सबैवडामा गरी ५६९ जना स्थानीयले सक्रिय सहभागिता जनाए ।

३.३ राक्सिराङ्ग गाउँपालिका

राक्सिराङ्ग गाउँपालिका नेपालका ७५३ स्थानीय तहहरू मध्ये एक हो । मकवानपुर जिल्लाको उत्तर पश्चिममा अवस्थित यो गाउँपालिका साविकका चार वटा गा.वि.स.हरू (काँकडा, राक्सिराङ्ग, सरीखेत र खैराङ) लाई मिलाएर गठन भएको हो । यसको कुल क्षेत्रफल २२६.७ वर्ग किमि र जनघनत्व १११.१२ जना प्रति वर्ग किमि छ । यसको पूर्वमा हेटौडा उप(महा नगरपालिका र कैलाश गाउँपालिका, पश्चिममा चितवन जिल्लाको राप्ती नगरपालिका, दक्षिणमा मनहरी गाउँपालिका र उत्तरमा कैलाश गाउँपालिका र धादिङ जिल्लाको बेल्लु रोराङ्ग गाउँपालिका रहेका छन् ।

३.३.१ पालिकाको गठन र प्रशासनिक संरचना

साविकका काँकडा, राक्सिराङ्ग, सरीखेत र खैराङ्ग गाउँ विकास समितिहरूलाई मिलाएर गठन भएको राक्सिराङ्ग गाउँपालिका मकवानपुर जिल्लाको पश्चिम उत्तर भागमा अवस्थित छ । जिल्लाको २२६.७ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल ओगटेको यो गाउँपालिकाको जनघनत्व १११.१२ व्यक्ति प्रति व. कि. छ (पार्श्वचित्र २०७६)

चित्र नं. ३.३.१.१ पालिकाको प्रशासनिक संरचना

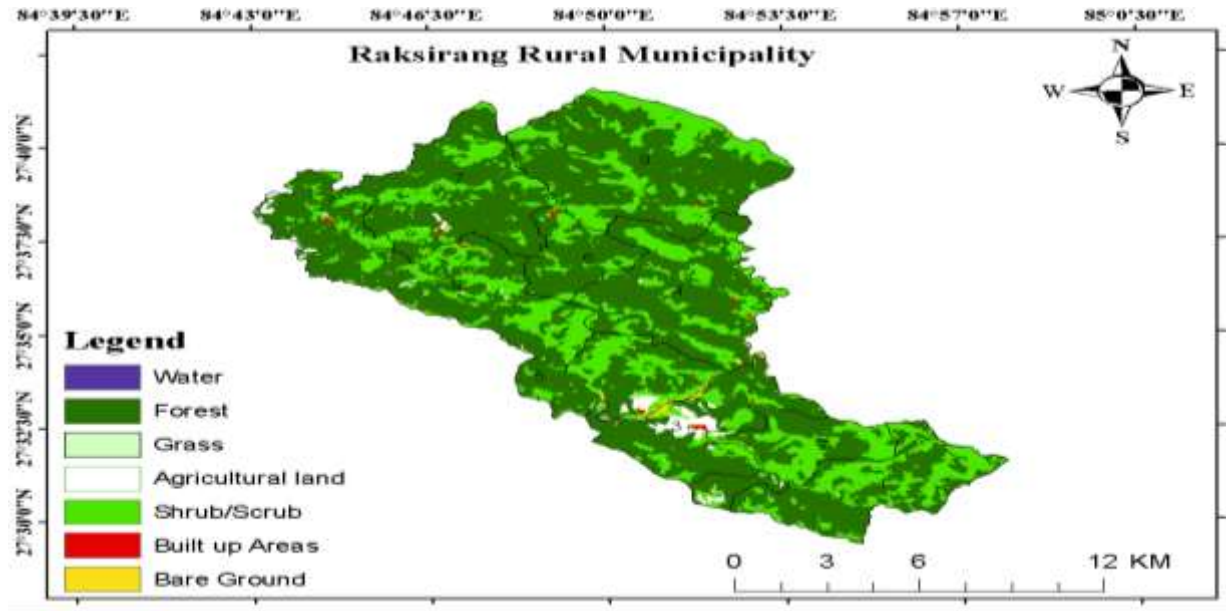
स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

प्रशासनिक रूपमा पालिका ९ वटा वडामा पुनर्गठित भएको छ र पालिकाको प्रशासनिक केन्द्र वडा नं. ५ को चैनपुमा छ । पालिकाबाट दिइने सेवाहरु व्यवस्थित गर्न आवश्यक पूर्वाधार तथा संरचनाहरु वडागत रूपमा व्यवस्था गरिएका छन् ।

३.३.२ भौगोलिक र प्राकृतिक अवस्था

राक्सिराङ्ग को कुल क्षेत्रफल २२६.७ वर्ग किमि, जनघनत्व १११.१२ वर्ग किमि छ । यसको पूर्वमा हेटौडा उप महानगरपालिका र कैलाश गाउँपालिका, पश्चिममा चितवन जिल्लाको राप्ती नगरपालिका, दक्षिणमा मनहरी गाउँपालिका र उत्तरमा कैलाश गाउँपालिका र धादिङ्ग जिल्लाको बेल्लु रोराङ्ग गाउँपालिका छन् ।

चित्र नं. ३.३.२.१ गाउँपालिकाको भौगोलिक तथा प्राकृतिक अवस्था

स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

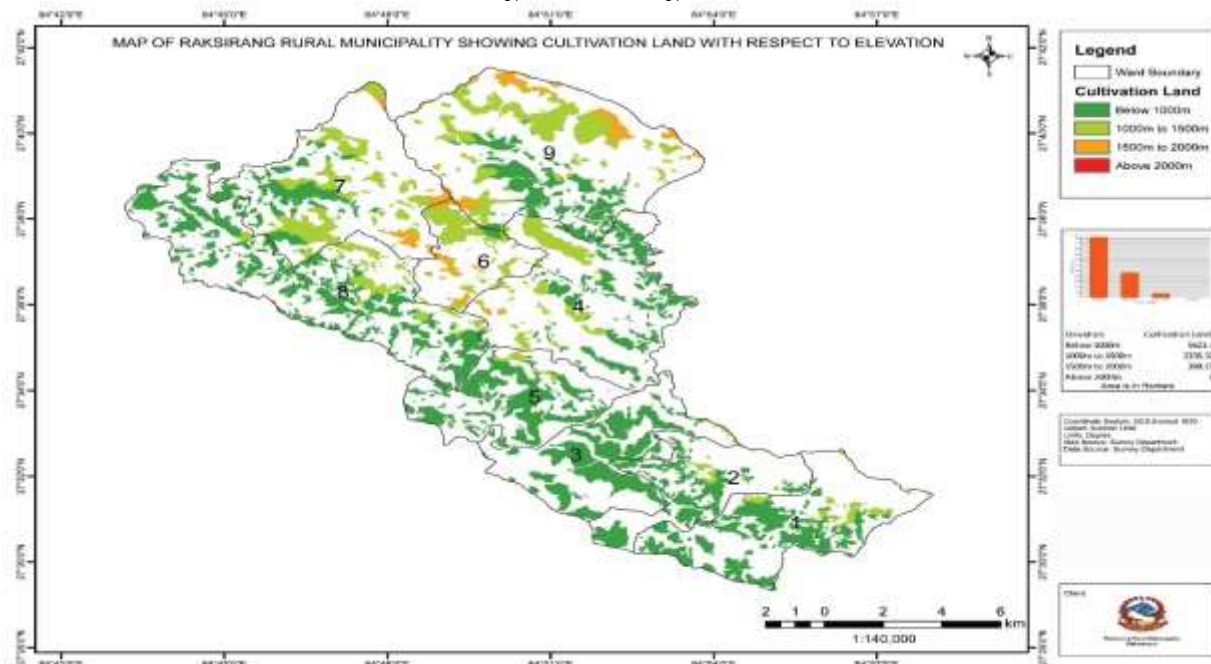
समुन्द्र सतहबाट ३०० मिटर देखि २३०० मिटरसम्मको उचाइमा फैलिएको यो गाउँपालिकाको हावापानीमा विविधता छ । बेसी तथा खोंचहरुमा उष्ण, पहाडी भेगमा समशीतोष्ण र महाभारत पहाडमा शितोष्ण प्रकारको हावापानी छ । साधारणतया जेष्ठको अन्त्यमा र असार देखि भाद्र महिनासम्म मनसुनको प्रभावले पर्याप्त वर्षा हुन्छ भने पौष माघतिर उत्तरी वायुको प्रभावले फाटफुट

वर्षा हुने गर्छ । गर्मीमा अधिकतम तापक्रम ३५ डिग्री सेल्सियस सम्म र जाडोमा न्यूनतम ५ डिग्रीसम्म भर्छ । औसतमा १८ डिग्री सेल्सियस तापक्रम रहन्छ । तल्लो भेगमा उष्ण प्रकारको हावापानी त्यस अनुसारकै जैविक विविधता छ भने माथिल्लो भेगमा समशीतोष्ण प्रकारको हावापानी छ र त्यहाँ पाईने जैविक विविधता पनि त्यसै प्रकारको छ ।

३.३.३ भूमि स्रोत र भू-उपयोग

पालिकाको भू-धरातल र जनसंख्या वितरण श्रृङ्खला अन्योन्याश्रित छन् र समुचित आर्थिक सामाजिक विकासमा यहाँको भौगोलिक बनावटले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । जनजीविका, आर्थिक सामाजिक विकास, अवसरमा पहुँच जस्ता मानव विकासका लागि अत्यावश्यक पूर्वाधारहरूको समुचित वितरणमा भौगोलिक कठिनाई हुनु, राज्यका तर्फबाट वितरित सेवा प्रवाहमा एकरूपता नहुनु, सुगममा बसोवास गर्ने नागरिकको जीवनस्तर दुर्गममा बस्नेहरूको भन्दा उच्च रहनु आदि कारणले सबै ठाउँका वासिन्दाले राज्यबाट पाउनु पर्ने सेवा सुविधा समान रूपमा पाएका छैनन् भन्ने नै दर्शाउँछ तसर्थ अभावबाट सुभावतिर लम्कने मानवीय स्वभावका कारण आन्तरिक र बाह्य बसाइँ-सराइ बढेको हुन सक्छ ।

चित्र नं. ३.३.१ पालिका भित्रको भूमि स्रोत र भूउपयोगको स्थिति

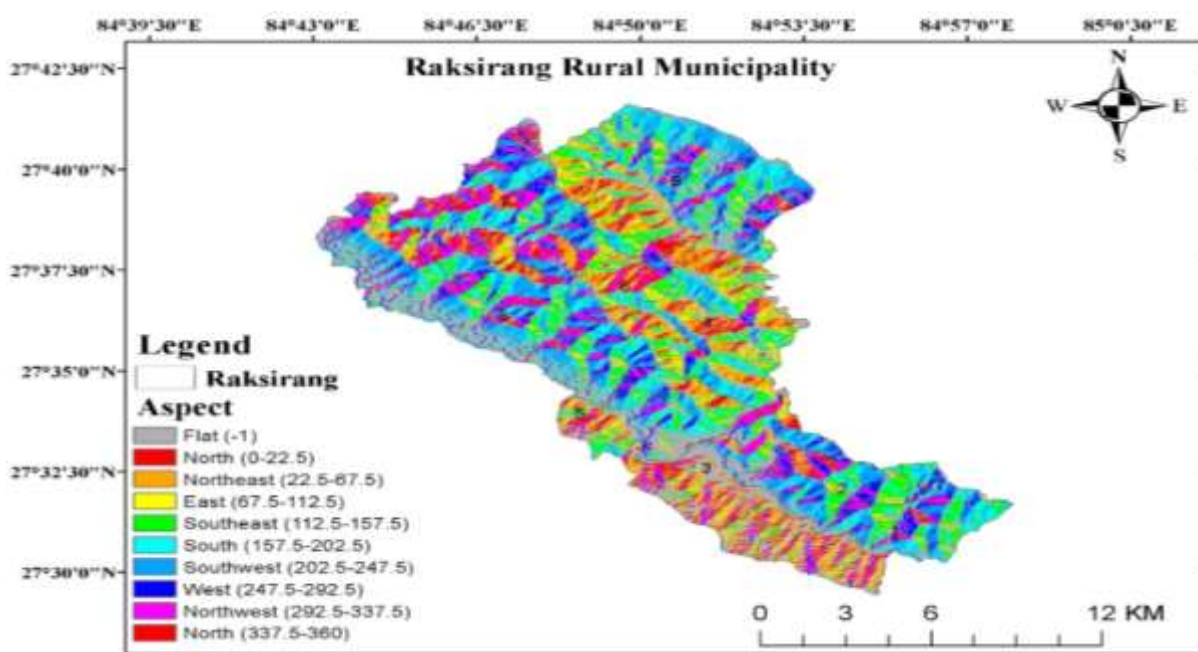
स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

भूमिको सतह भिरालो भएपनि परम्परागत रूपमा खेती लगाउने चलन छ । बहुवर्षे बाली लगाउने अभ्यास कम छ र पारिवारिक आय तथा जीविको पार्जनमा बहुवर्षे बालीको योगदान कम छ । भिरालो जमीनमा मौसमी बाली र खोरिया खेतीको चलन कायम रहेकाले भू क्षयहुने क्रम तिब्र छ । माटो तथा वातावरण संरक्षणमा समुदाय कम जागरुक छ र सामुदायिक चेतना वृद्धिका लागि आवश्यक पर्ने सचेतनाका कार्यक्रमहरु पनि पर्याप्त नभएकाले पालिकाको भूमि व्यवस्थापनको कार्य प्रभावकारी छैन ।

३.३.४ जमीनको मोहडा अनुसार भूमि वितरण

जमिनको मोहडाले स्थानीय जलवायु तथा पर्यावरणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । जमिनको मोहडा, भिरालोपन, स्थानीय जलवायुको अवस्था र सूर्यका किरणहरुले जमिनको सतहसँग बनाउने कोणले कुनै एक प्रकारको जमिन र माटोमा निश्चित जैविक वस्तुहरुको अस्तित्वका लागि आवश्यक वातावरण तथा पर्यावरणको सिर्जना भएको हुन्छ । यही कारण हाम्रा पहाडी बस्तीहरुमा वातावरणीय विविधता छ । त्यसको फलस्वरूप कुनै एकठाउँको जैविक विविधता नजिकै भएपनि अर्को ठाउँको जैविक विविधतासँग मेल खाँदैन ।

चित्र नं. ३.३.४.१ जमिनको मोहडा अनुसारको वितरण

स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

माटोमा रहने जीव तत्व र रासायनिक पदार्थको अवस्थालाइ त्यहको हावापानी, जमीनको मोहडा, वाली प्रणाली, मलको प्रयोग आदिले प्रभाव पार्छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको भू-उपयोग नीति तयार गर्दा समुह छलफल भएका स्थलहरुबाट नमूना परिक्षणको लागि माटो संकलन गरिएको थियो । सङ्कलित नमूनाको परिक्षण गर्दा निम्नानुसारको नतिजा आएको छ ।

तालिका नं. ३.३.४.१ माटो परीक्षणको नतिजा

माटो परिक्षणको नतिजा					
वडा नं.	टोलको नाम	प्रयोगशाला संकेत	फस्फोरस P2O5(kg/ha)	पोटास K2O (kg/ha)	नाइट्रोजन N %
वडा नं. १	मछडी, ज्यामीरे सौरी	21/07-427 (2)	१०३।३८	३५८।८५	०।१८
वडा नं. १	भावर सानो	21/07-427 (3)	११२।५१	२३९।२३	०।०९
वडा नं. १	मुडरीकोट	21/07-427 (4)	११३।३८	४४०।८३	०।०४
वडा नं. १	कोलगैरी	21/07-427 (20)	६९।८७	२९४।३४	०।०७
वडा नं. १	भुमेशुड	21/07-427 (21)	१२१।७४	१५७।२५	०।१५
वडा नं. १	गल्याड	21/07-427 (28)	१६२।८७	३६४।२२	०।०८
वडा नं. १	गल्छाराड तल्लो भाग	21/07-427 (26)	१३६।९४	३३०।६२	०।१३
वडा नं. २	स्यामराड	21/07-427 (13)	१४४।२९	६८।५४	०।०८
वडा नं. २	वररे टार	21/07-427 (15)	९८।१९	३४५।४१	०।१३
वडा नं. २	भाटी	21/07-427 (16)	१३९।८६	१३८।४३	०।१५
वडा नं. २	साइटार	21/07-427 (17)	१९०।२७	२१९।०७	०।०६
वडा नं. २	कुडुले	21/07-427 (18)	१५२।९	१५१।८७	०।१४
वडा नं. ५	चुरी डाँडा	21/07-427 (5)	१०७।११	१३७।०९	०।०६
वडा नं. ३	आल्खोप	21/07-427 (6)	१२४।१९	१३५।७४	०।१३
वडा नं. ३	केरावारी	21/07-427 (1)	१०५।५३	६५।८६	०।१२
वडा नं. ६	खर्कन्डेटार	21/07-427 (7)	१३२।३५	७७।९५	०।११
वडा नं. ९	गैरी भेल	21/07-427 (8)	१२१।८७	१५९।९४	०।०८
वडा नं. ७	जुरेशुम	21/07-427 (9)	१३७।३	१२९।०२	०।१४
वडा नं. ७	कांकडा	21/07-427 (10)	९८।९४	१९८।९१	०।०४
वडा नं. ९	गैजुराङ्ग	21/07-427 (11)	१००।७१	३३३।३१	०।०२
वडा नं. ९	सलेनी	21/07-427 (12)	१०६।२१	१२३।६५	०।१२
वडा नं. २	थुम्की	21/07-427 (14)	१२३।३५	४४०।८३	०।१७

माटो परिक्षणको नतिजा					
वडा नं.	टोलको नाम	प्रयोगशाला संकेत	फस्फोरस P2O5(kg/ha)	पोटास K2O (kg/ha)	नाइट्रोजन N %
वडा नं. ३	खहरे	21/07-427 (19)	१३५।७४	३३७।३४	०।११
वडा नं. ६	पलासे	21/07-427 (22)	२१४।१३	१७०।६९	०।०४
वडा नं. ४	पन्जनी	21/07-427 (23)	१०४।४२	४३१।४२	०।१३
वडा नं. ५	जिर्खी डाडाँ	21/07-427 (24)	११४।२१	१५३।२२	०।०८
वडा नं. ३	लावती	21/07-427 (25)	१५२।८	१८४।१३	०।०८
वडा नं. ९	तर्लीङ्ग	21/07-427 (27)	१९८।५६	१९६।२२	०।०५
वडा नं. ४	पन्जनी	21/07-427 (29)	११३।८८	२३३।८६	०।०५
वडा नं. ६	रुकडेट	21/07-427 (30)	१४०।९४	२७५।५२	०।०७
वडा नं. ६	सिलिङ्गो	21/07-427 (31)	१६०।१५	४००।५१	०।०२
वडा नं. ६	सिलाधुनी	21/07-427 (32)	१२७।२८	१४५।१५	०।१४
वडा नं. ४	तर्सीकाट	21/07-427 (33)	१३८।४४	२६६।११	०।०१
वडा नं. ५	चैनपुर	21/07-427 (34)	१२५।८९	२६०।७४	०।११
वडा नं. ८	मैसीराङ्ग	21/07-427 (35)	८७।१८	१५८।५९	०।०७
वडा नं. ५	रानीवाङ्ग ताडराड	21/07-427 (36)	८८।१२	११५।५८	०।१३
वडा नं. १	कोलगैरी	21/07-427 (37)	७८।०८	३९९।१७	०।०८
वडा नं. २	वरेटार	21/07-427 (38)	१२३।२६	१४९।१८	०।०४
वडा नं. ५	चुरी डाँडा	21/07-427 (39)	९७।७९	२२०।४२	०।०८
वडा नं. ९	च्यौराङ्ग	21/07-427 (40)	१३९।२१	२०८।३२	०।०४
वडा नं. ८	ठुलो टोङ्के	21/07-427 (41)	१९६।८६	२९२।९९	०।१५
वडा नं. ४	तर्सिकोट	21/07-427 (42)	९८।१९	५२२।८२	०।०१
वडा नं. ९	अठारे	21/07-427 (43)	१०३।७३	४२६।०५	०।०४
वडा नं. ७	घिराङ्ग	21/07-427 (44)	१२६।९२	७६।६१	०।११
वडा नं. ७	खर्लिङ्ग	21/07-427 (45)	११३।९४	१९८।९१	०।०९

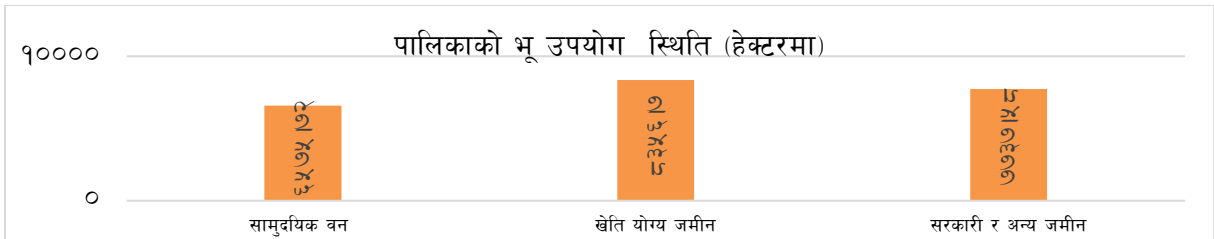
स्रोत: क्षेत्रगत सर्वेक्षण २०७७ मा संकलित माटोको नमुनाका आधारमा ल्याव परिक्षणको प्रतिवेदन

स्थानीय वायुको चक्र, सूर्यबाट आउने तापक्रमको स्थिति, भू-सतहको आर्द्रता जस्ता प्राकृतिक वस्तुस्थितिले स्थानीय बालीचक्रको अवधिमा पनि फरक पारेको हुन्छ। त्यसै कारण बढी तापक्रम भएको ठाउँहरूमा लाग्ने अन्नबाली, फलफूल तथा नगदे बालीहरू जुन प्रकारका हुन्छन्। त्यस्तै

प्रकारका बालीहरु अर्को ठाउमा उत्पादन दिन नसक्ने वा कम उत्पादन दिने हुन सक्छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको खेती योग्य र आर्थिक प्रयोजनमा ल्याउन सकिने भूमिलाई उचाइ तथा मोडाका आधारमा वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

पालिकाको जम्मा २२६७० हेक्टर (चित्र नं. ३.३.४.१) जमीनमध्ये ६५७५.७२ हेक्टर अथवा २९.०१ प्रतिशत समुदायलाई सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण भएको छ । पालिकाभरिको खेती योग्य जमीन ८३५६.७ हेक्टर अथवा कुल भूमिको ३६.८६ प्रतिशत छ । बाँकी ७७३७.५८ हेक्टर अथवा ३४.१३ प्रतिशत जमीन सरकारी जङ्गल र खाली क्षेत्र छ ।

चित्र नं. ३.३.४.१ पालिकाको भूमि वर्गीकरण

स्रोत: नेपाल सरकार, स्थानीय तह क्षेत्रनिर्धारण आयोग, २०७३

खेती योग्य भूमिको पहिचान गर्न जि.आइ. एस. प्रविधी प्रयोग गरिएको थियो । यो प्रविधीबाट खेतीयोग्य भूमि पहिचान गर्दा संभावित जोखिमहरु भए पनि यसले भूमि उपयोग योजनको आधार तयार गर्न सहयोग गर्छ । यहाँ लिइएको खेती योग्य भूमिको तथ्याङ्क र सतहको वास्तविक मापनमा फरक हुन सक्छ । तर पनि सिर्जना गाउँपालिकाको भूमि व्यवस्थापन कार्यका लागि र भूउपयोग योजना बनाउन महत्त्वपूर्ण छन् ।

तालिका नं. ३.३.४.१ उचाइ र मोहडाका आधारमा खेती योग्य भूमि वितरण

जमीनको उचाइ	भू-सतहको उचाइ र मोहडा अनुसार पालिकाको खेती योग्य जमीन (हेक्टरमा)								
	उत्तर	पूर्वउत्तर	पूर्व	पूर्व दक्षिण	दक्षिण	दक्षिण पश्चिम	पश्चिम	उत्तर पश्चिम	जम्मा
५०० मि. मुनि	२८२.१२	१७३.३६	२०९.७	२४५	२२०.६९	२२८.३	२८०.२७	२१६.६	१८५६.१
५००-१०००	५७२.४८	३५१.७८	४२५.६	४९७.१६	४४७.८२	४६३.२६	५६८.७२	४३९.५३	३७६६.३
१०००-१५००	३५४.९७	२१८.२	२६३.९	३०८.२६	२७७.६७	२८७.२४	३५२.६३	२७२.५३	२३३५.३
१५०० मि. भन्दा माथि	६०.६४८	३७.२६७	४५.१०९	५२.६६८	४७.४४१	४९.०७७	६०.२४९	४६.५६३	३९९
जम्मा	१२७०.२	७८०.५२	९४४.३	११०३.१	९९३.६९	१०२७.९	१२६९.९	९७५.२३	८३५६.७

स्रोत: GIS Mapping २०७७

उचाइका आधारमा पालिकाको जमीनलाई तीन समूहमा बाँडेर विश्लेषण गरिएको छ । समूह विभाजन गर्दा समुद्र सतहबाट (३०० मिटर देखि ५०० मिटर) सम्मको उचाइ भित्र पर्ने भूमिलाई उष्ण क्षेत्र भित्र राखिएका छ । त्यसै गरी ५०० मिटर देखि १००० मिटरको उचाइ भित्र पर्ने जमीनलाई उप उष्ण क्षेत्र भित्र राखिएको छ भने १००० मिटर देखि १५०० मिटर सम्मको उचाइमा भएको खेती योग्य भूमिलाई शीतोष्ण क्षेत्रमा राखिसकको छ । पालिकाको १५०० मिटर भन्दा माथिको उचाइमा रहेको जमीनलाई चिसो क्षेत्र मानिएको छ ।

स्थानीय जलवायु तथा सूक्ष्म हावापानिमा जमीनको मोहडाले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । सिर्जना गाउँपालिकाको जमीन मोहडाका आधारमा ८ समूहमा बाँड्न सकिन्छ । उचाइका आधारमा ४ समुह र मोहडाका आधारमा ८ गरी यो गाउँपालिकामा प्राकृतिक रूपमा ३२ वटा स्थानीय हावापानी तथा जीवावशेष हुने आधार देखिन्छ । जमीनको उचाइ र मोहडा बदलिँदै जाँदा जैविक विविधताको वितरणमा पनि क्रमिक फरक हुँदै जानु प्राकृतिक गुण हो । गाउँपालिकाको खेती योग्य भूमिलाई हावापानी तथा जैविक विविधताका दृष्टीले ३२ समूहमा बाँडिए जस्तै कृषि कार्यका आधारमा पनि यही सम्भावना छ ।

पालिकाको भित्रको भूमि, सूक्ष्म हावापानी, मोहडा, भिरालोपन, माटोको पोषक तत्व आदिले जैविक विविधता तथा बाली विविधीकरणमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्छ । माटोको वनावट, माटोको प्रकार, सिचाईको अवस्था, माटोको पानी धारण गर्ने क्षमता आदिले पनि बाली प्रणाली, उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा प्रभाव पार्छ । गाउँपालिकाको प्राकृतिक तथा वातावरणीय स्थिति, जैविक विविधता र बाली प्रजाति संभाव्यता वारे प्रारम्भिक विश्लेषण गरी (तालिका नं. ३.३.४.२) त्यस अनुसारको प्रस्ताव गरिएको छ ।

।

तालिका नं. ३.३.४.२ वडागत प्रकृतिक स्थिति र वाली प्राथमिकीकरण

सुचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र वाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं.१	वडा नं. २	वडा नं.३
उष्ण प्रकारको हावापानी	मुडरीकोट, गढवान, कोलगौरी, सानो भावर, भुमेशुड, गल्छाराड, गल्छाराड, चिके भन्ज्याड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा,	थुम्की, भाटी थुम्की, भाटी, सुनेरी सौरा, कुडुल, भाटी वेशी, साइटार, काली ढाप, स्यामराड, बरेटार	पलासे, आल्खोप, केरावारी, खहर, लावती
शितोष्ण प्रकारको हावापानी	कुविनटार		
सिंचाईको अवस्था नभएको	मुडरीकोट, भुमेशुड, राम्चे	थुम्की, भाटी थुम्की, भाटी, कुडुल, स्यामराड, बरेटार	पलासे, आल्खोप, खहरे, लावती
सिंचाईको सम्भावना भएको	गढवान, कोलगौरी, सानो भावर, भुमेशुड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा	थुम्की, भाटी थुम्की, भाटी, कुडुल, भाटी वेशी, साइटार, काली ढाप, स्यामराड, बरेटार	आल्खोप, खहर, लावती
आंशिक रुपमा सिंचाई हुने	चिके भन्ज्याड, मछडी, ज्यामीरे सौरा	सुनेरी सौरा, भाटी वेशी, साइटार, काली ढाप	केरावारी
पानी नजम्ने भिरालो प्रकारको जमिन	मुडरीकोट, गढवान, चिके, भन्ज्याड, मुडरीकोट, गढवान, कोलगौरी, सानोभावर, भुमेशुड, कुविनटार, गल्छाराड, गल्छाराड तल्लो भाग, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा	साइटार, काली ढाप, थुम्की, भाटी थुम्की, भाटी, सुनेरी सौरा, कुडुल, भाटी वेशी, साइटार, काली ढाप, स्यामराड, बरेटार	पलासे, आल्खोप, केरावारी, खहरे, लावती
ढुङ्गा मिसिएको जमिन	मुडरीकोट, गढवान, सानो भावर, भुमेशुड, कुविनटार, गल्छाराड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा	थुम्की, कुडुल, भाटी वेशी, बरेटार साइटार, काली ढाप	पलासे, आल्खोप, केरावारी, खहरे
पहेलो माटो भएको जमिन		भाटी थुम्की, भाटी	केरावारी
कालो माटो भएको जमिन	चिके भन्ज्याड, मछडी, ज्यामीरे सौरा	सुनेरी सौरा, भाटी वेशी	

सुचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र बाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं.१	वडा नं. २	वडा नं.३
रातोमाटो भएको जमिन	मुडरीकोट, गढवान, कोलगैरी, सानोभावर, भुमेशुड, कुविनटार, गल्छाराड, गल्छाराड तल्लो भाग, राम्चे	थुम्की, कुडुल, स्यामराड, बरेटार	
कोदो उत्पादन हुने	मुडरीकोट, कोलगैरी, सानो भावर, भुमेशुड, चिके भन्ज्याड, राम्चे	स्यामराड, बरेटार	खहरे, लावती
मिश्रित बाली उत्पादन हुने	गढवान, कोलगैरी, सानो भावर, भुमेशुड, कुविनटार, गल्छाराड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा, चिके भन्ज्याड	भाटी थुम्की, भाटी, सुनेरी सौरा, कुडुल, साइटार, काली ढाप, स्यामराड, भाटी वेशी	पलासे, आल्खोप
उच्च मूल्यको बाली उत्पादन (अदुवा)		स्यामराड	
मकै उत्पादन हुने	मुडरीकोट, कोलगैरी, सानो भावर, भुमेशुड, चिके भन्ज्याड, राम्चे	भाटी वेशी, स्यामराड, बरेटार	खहरे, लावती
मसला उत्पादन हुने			आल्खोप
तेलहन बाली उत्पादन	गढवान, कोलगैरी, भुमेशुड, कुविनटार, गल्छाराड तल्लो भाग, राम्चे	भाटी थुम्की, भाटी, कुडुल, बरेटार, सुनेरी सौरा, साइटार, काली ढाप, स्यामराड	केरावारी, लावती
फलफूल उत्पादन हुने क्षेत्र	चिके भन्ज्याड, मछडी, ज्यामीरे सौरा, सानो भावर, गल्छाराड तल्लो भाग		आल्खोप
तरकारी उत्पादन क्षेत्र	सानो भावर, चिके भन्ज्याड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा	भाटी थुम्की, भाटी, कुडुल	पलासे
मत्स्य पालन		कुडुल	पलासे
पकेट क्षेत्र	कुविनटार, गल्छाराड तल्लो भाग, सानो भावर	सुनेरी सौरा, कुडुल, साइटार, काली ढाप	केरावारी
मैरीपालन हुने क्षेत्र	राम्चे	सुनेरी सौरा	
दलहन बाली	मुडरीकोट, भुमेशुड, कुविनटार, गल्छाराड, गल्छाराड तल्लो भाग, चिके भन्ज्याड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा	कुडुल, साइटार, काली ढाप	खहरे
सामुदायिक वा	मुडरीकोट, कोलगैरी, सानो भावर, कुविनटार, गल्छाराड तल्लो भाग, चिके भन्ज्याड, मछडी, ज्यामीरे	भाटी थुम्की, सुनेरी सौरा, कुडुल, भाटी वेशी, साइटार, काली ढाप,	आल्खोप, केरावारी, लावती

सुचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र बाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं.१	वडा नं. २	वडा नं.३
	सौरा,गल्छाराड तल्लो भाग	स्यामराड, बरेटार	
भू संरक्षण क्षेत्र	भुमेशुड, गल्छाराड तल्लो भाग, चिके भन्ज्याड, राम्चे, मछडी, ज्यामीरे सौरा	कुडुल, साइटार, काली ढाप	पलासे, आल्खोप, केरावारी
कवुलीयत वन	मुडरीकोट	भाटी थुम्की, भाटी, सुनेरी सौरा, कुडुल	
सिमसार क्षेत्र	कोलगैरी, मछडी, ज्यामीरे सौरा	भाटी, कुडुल	खहरे
खोरीया प्रवर्धन क्षेत्र	मुडरीकोट, भुमेशुड, गल्छाराड तल्लो भाग, राम्चे	भाटी, सुनेरी सौरा, कुडुल, साइटार, काली ढाप, स्यामराड	खहरे, लावती
होमस्टे		भाटी, कुडुल, साइटार, काली ढाप, स्यामराड, बरेटार	आल्खोप, केरावारी, खहरे, पलासे
धार्मिक क्षेत्र (मन्दिर)	सानो भावर, भुमेशुड, गल्छाराड तल्लो भाग, चिके भन्ज्याड		पलासे,लावती
धार्मिक क्षेत्र (चर्च)	मुडरीकोट, राम्चे,मछडी, ज्यामीरे सौरा	भाटी, सुनेरी सौरा, कुडुल, भाटी वेशी, साइटार, काली ढाप, स्यामराड	खहरे, लावती
धार्मिक क्षेत्र (गुम्बा)	सानो भावर, चिके भन्ज्याड		आल्खोप, केरावारी, खहरे, लावती
सेवामूलक उद्योग	कुविनटार, गल्छाराड तल्लो भाग, चिके भन्ज्याड, कोलगैरी, मछडी, ज्यामीरे सौरा	भाटी, कुडुल, भाटी वेशी, स्यामराड, बरेटार	पलासे, आल्खोप, खहरे, लावती
प्राकृतिक क्षेत्र	सानो भावर, भुमेशुड, कुविनटार	भाटी वेशी, स्यामराड, बरेटार, भाटी, साइटार, काली ढाप	आल्खोप, केरावारी, पलासे, खहरे
उद्योग रहेको स्थाल		भाटी, कुडुल, भाटी वेशी, स्यामराड, बरेटार	पलासे

सूचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र बाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६
उपोष्ण प्रकारको हावापानी			पलासे, सिलिङ्गे, पलासे
उष्ण प्रकारको हावापानी	पन्जनी	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा, चुरी डाँडा	
शीतोष्ण प्रकारको हावापानी	राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे		
सिंचाईको अवस्था नभएको	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
सिंचाईको सम्भावना भएको	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
आशिक रुपमा सिंचाई हुने		चैनपुर	
पानी नजम्ने भिरालो प्रकारको जमिन	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	जिर्खी डाँडा, जिर्खी डाँडा, चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा, जिर्खी डाँडा	
हुड्गा मिसिएको जमिन	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट	चैनपुर	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
पहेलो माटो भएको जमिन	भिमलटार, घोरकोटे	ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा, जिर्खी डाँडा	
कालो माटो भएको जमिन	पन्जनी		
रातोमाटो भएको जमिन	राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे		
कोदो उत्पादन हुने	पन्जनी, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
मिश्रित बाली उत्पादन हुने	राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर	सिलिङ्गे
उच्च मूल्यको बाली उत्पादन (अदुवा)		ताडराड रानीवाड	
मकै उत्पादन हुने	पन्जनी, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे, सिलाधुनी

सूचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र वाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६
मसला उत्पादन हुने	भिमलटार, घोरकोटे		
तेलहन वाली उत्पादन	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	ताडराड रानीवाड, चैनपुर	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
फलफूल उत्पादन हुने क्षेत्र	पन्जनी, भिमलटार, घोरकोटे		सिलाधुनी
तरकारी उत्पादन क्षेत्र	राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	ताडराड रानीवाड	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
पकेट क्षेत्र	पन्जनी, तर्सिकाट	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	
मैरीपालन हुने क्षेत्र	राक्सिराङ्ग	ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे
दलहन वाली	भिमलटार, घोरकोटे, तर्सिकाट, पन्जनी, राक्सिराङ्ग	चैनपुर, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे, सिलाधुनी
सामुदायिक वन	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर, ताडराड रानीवाड	सिलिङ्गे
भू संरक्षण क्षेत्र	पन्जनी, राक्सिराङ्ग	ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	
कवुलीयत वन	राक्सिराङ्ग	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे
सिमसार क्षेत्र	भिमलटार, घोरकोटे		
खोरीया प्रवर्धन क्षेत्र	पन्जनी, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर, जिर्खी डाँडा	
होमस्टे	राक्सिराङ्ग, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	
धार्मिक क्षेत्र (मन्दिर)	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, भिमलटार, घोरकोटे	ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे
धार्मिक क्षेत्र (चर्च)		चैनपुर, ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा	सिलिङ्गे
धार्मिक क्षेत्र (गुम्बा)	तर्सिकाट		सिलिङ्गे
सेवामूलक उद्योग	राक्सिराङ्ग, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर	
प्राकृतिक क्षेत्र	पन्जनी, भिमलटार, घोरकोटे, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट	ताडराड रानीवाड, जिर्खी डाँडा, चैनपुर	

सूचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र वाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं. ४	वडा नं. ५	वडा नं. ६
उद्योग रहेको स्थल	पन्जनी, राक्सिराङ्ग, तर्सिकाट, भिमलटार, घोरकोटे	चैनपुर	

सूचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र वाली प्राथमिकीकरण		
	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९
उपोष्ण प्रकारको हावापानी	खर्कन्डेटार, जुरेथुम, धिराङ्ग, कांकडा, खर्लिङ्ग, खर्कन्डेटार	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के, गैजुराङ्ग	सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, लोजा, गौरी टोल, कोखारी, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग, डन्टार, अठारे
सिंचाईको अवस्था नभएको	धिराङ्ग, खर्कन्डेटार, जुरेथुम, धिराङ्ग	ठूलो टोङ्के	गैजुराङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, लोजा, गौरी टोल, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग
सिंचाईको सम्भावना भएको	खर्लिङ्ग	अठारे, ठूलो टोङ्के, मैसीराङ्ग, देवीटार	डन्टार, लोजा, गौरी टोल, तेन्ता तनसुराङ्ग, च्यौराङ्ग, सलेनी, कांसीराङ्ग
आंशिक रुपमा सिंचाई हुने	कांकडा, खर्लिङ्ग	मैसीराङ्ग, देवीटार	अठारे, तर्लिङ्ग, सलेनी, अठारे,
पानी नजम्ने भिरालो प्रकारको जमिन	धिराङ्ग, कांकडा, खर्लिङ्ग, खर्कन्डेटार	मैसीराङ्ग, देवीटार	तेन्ता तनसुराङ्ग, च्यौराङ्ग, अठारे, सलेनी, गैजुराङ्ग, लोजा, कांसीराङ्ग, डन्टार, गौरी टोल
हुड्गा मिसिएको जमिन	धिराङ्ग, खर्लिङ्ग, खर्कन्डेटार	ठूलो टोङ्के, मैसीराङ्ग, देवीटार, ठूलो टोङ्के	च्यौराङ्ग, गैजुराङ्ग, तर्लिङ्ग, सलेनी, अठारे
कालो माटो भएको जमिन	कांकडा, धिराङ्ग	मैसीराङ्ग, देवीटार	अठारे, कांसीराङ्ग, च्यौराङ्ग
रातोमाटो भएको जमिन		ठूलो टोङ्के, मैसीराङ्ग	अठारे, कांसीराङ्ग, तर्लिङ्ग, सलेनी, तेन्ता तनसुराङ्ग, डन्टार, कांसीराङ्ग
कोदो उत्पादन हुने	जुरेथुम, धिराङ्ग, कांकडा, कांकडा	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	गैजुराङ्ग, सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, अठारे, लोजा, गौरी टोल, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग

सूचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र बाली प्राथमिकिकरण		
	वडा नं.७	वडा नं. ८	वडा नं.९
मिश्रित बाली उत्पादन हुने	धिराङ्ग, कांकडा	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	तर्लिङ्ग, डन्टार, अठारे, तेन्ता तनसुराङ्ग, गैजुराङ्ग, सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, लोजा, कांसीराङ्ग, अठारे, कांसीराङ्ग
उच्च मूल्यको बाली उत्पादन (अदुवा)	कांकडा	ठूलो टोङ्के	तर्लिङ्ग, लोजा, गौरी टोल, कांसीराङ्ग
मकै उत्पादन हुने	खर्कन्डेटार, जुरेथुम, धिराङ्ग, कांकडा	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	गैजुराङ्ग, सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, अठारे, लोजा, गौरी टोल, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग
मसला उत्पादन हुने	धिराङ्ग, कांकडा	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, लोजा, गौरी टोल, कांसीराङ्ग
तेलहन बाली उत्पादन	धिराङ्ग, जुरेथुम, कांकडा	मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के, देवीटार	गैजुराङ्ग, सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, अठारे, लोजा, कांसीराङ्ग
फलफूल उत्पादन हुने क्षेत्र	धिराङ्ग	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	गैजुराङ्ग, सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, गौरी टोल, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग
तरकारी उत्पादन क्षेत्र	धिराङ्ग, कांकडा	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	गैजुराङ्ग, तर्लिङ्ग, डन्टार, अठारे, लोजा
मत्स्य पालन		देवीटार	डन्टार
पकेट क्षेत्र		मैसीराङ्ग	कांसीराङ्ग
मैरीपालन हुने क्षेत्र		देवीटार	
दलहन बाली	धिराङ्ग, खर्कन्डेटार, जुरेथुम	देवीटार, मैसीराङ्ग	च्यौराङ्ग, डन्टार, अठारे, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग, सलेनी, गैजुराङ्ग
सामुदायिक वा	धिराङ्ग, खर्कन्डेटार	देवीटार, मैसीराङ्ग, ठूलो टोङ्के	सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, अठारे, गौरी टोल, कांसीराङ्ग, तेन्ता तनसुराङ्ग
भु संरक्षण क्षेत्र		मैसीराङ्ग	
कवुलीयत वन	खर्कन्डेटार, धिराङ्ग, कांकडा	देवीटार	गैजुराङ्ग, सलेनी, तर्लिङ्ग, च्यौराङ्ग, डन्टार, लोजा, गौरी टोल, कांसीराङ्ग
खोरीया प्रवर्धन क्षेत्र	खर्कन्डेटार, खर्लिङ्ग	मैसीराङ्ग, देवीटार	

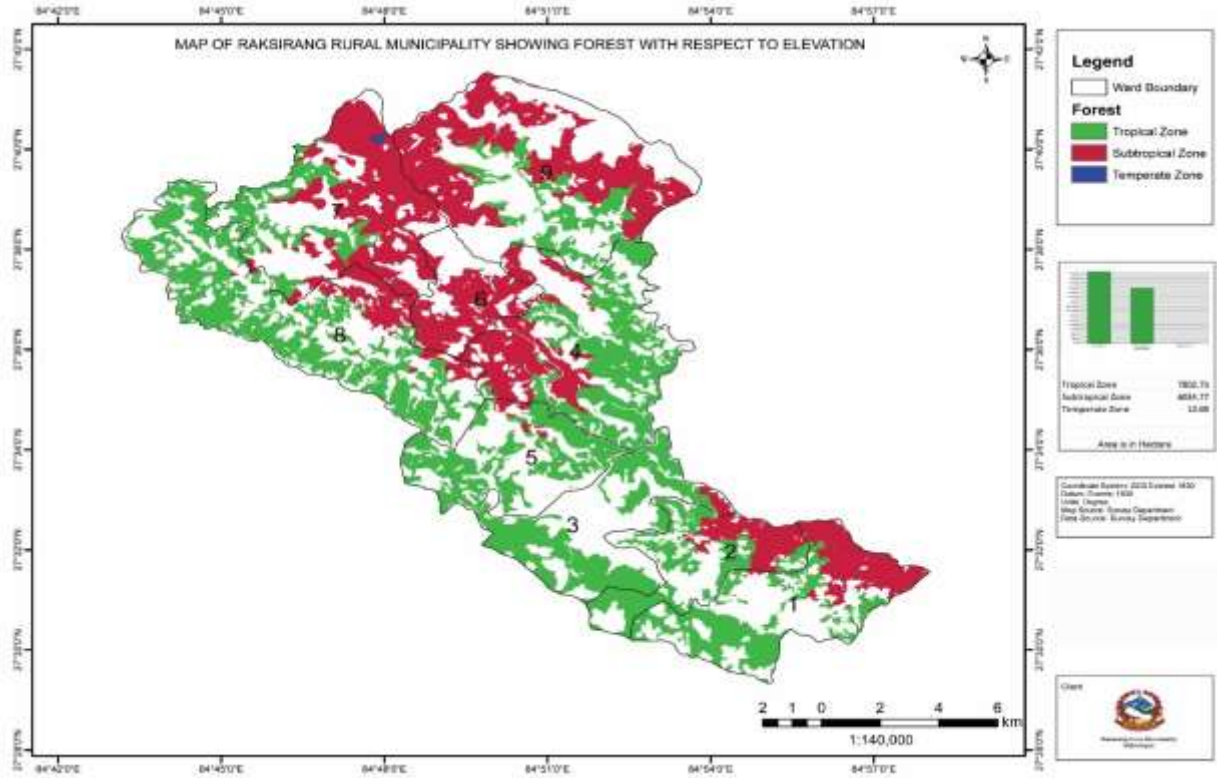
सूचकहरु	प्राकृतिक स्थिति र बाली प्राथमिककरण		
	वडा नं. ७	वडा नं. ८	वडा नं. ९
धार्मिक क्षेत्र (मन्दिर)			तर्लिङ्ग, अठारे
सेवामूलक उद्योग		ठूलो टोड्के	
प्राकृतिक क्षेत्र	जुरेथुम, धिराङ्ग, कांकडा	मैसीराङ्ग, ठूलो टोड्के	डन्टार, गैजुराङ्ग
उद्योग रहेको स्थल	जुरेथुम		
पशु आहारा क्षेत्र	धिराङ्ग		गौरी टोल, गैजुराङ्ग, च्यौराङ्ग, तर्लिङ्ग, अठारे, तेन्ता तनसुराङ्गे, लोजा, कांसीराङ्ग,

३.३.५ वातावरणीय वनावट

भौगोलिक जटिलता, वातावरण र प्राकृतिक प्रकोपका हिसावले राक्सिराङ्ग जोखिमयुक्त छ । यो गाउँपालिका प्राकृतिक प्रकोपका हिसावले समेत संवेदनशील छ । पहिरो, डुँडेलो, सुख्खा खडेरी, चट्याङ्ग, असिना, कटान आदि यस गाउँपालिका दोहोरीने समस्या हुन् । पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको बासस्थान कायम राख्न वन क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । स्थानीयता सुहाँउदो वन व्यवस्थापन प्रणाली लागु नभई प्राकृतिक अवस्थामा रहेको वन, जैविक विविधता तथा जलाधार क्षेत्रको दोगो व्यवस्थापन संभव पनि छैन ।

राक्सिराङ्ग गाउँपालिकामा भाडी बुट्यान क्षेत्र र खेर गैरहेको जमिनहरु रहेकाले प्राकृतिक अवस्थाको वनलाई उत्पादनमुखी वनाउदै भाडी तथा खेर गइरहेको जमिनमा वडा स्तरमा व्यापक जनपरिचालन गर्न सकिन्छ । वनसम्पदाको संरक्षणमा जनसहभागिता बढाउनु, प्राङ्गारिक खेतीको पकेट क्षेत्र निर्धारण गर्नु, खानेपानी तथा सरसफाइको उचित व्यवस्थाका लागि पहल बढाइनु, जैविक विविधताको पहिचान गर्नु र नवीकरणीय उर्जाको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ । यस तर्फ पालिकाले राम्रो प्रयास गरेको छ ।

पालिकाको ६५७५.७२ हेक्टर भूमि सामुदायिक वनको रूपमा समुदायलाई हस्तान्तरण भएको छ । जम्मा ३४ वटा वन उपभोक्ता समूहहरुबाट व्यवस्थापन र प्रयोग हुँदै आएको छ । जम्मा ८ वटा वनजन्य उत्पादनको बजारीकरण गरिएको छ । वनले ढाकेको क्षेत्रफल (३८.४९ प्रतिशत) र प्रति वर्ग कि.मि. जैविक विविधता ८.९२ वटा छन् ।

स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

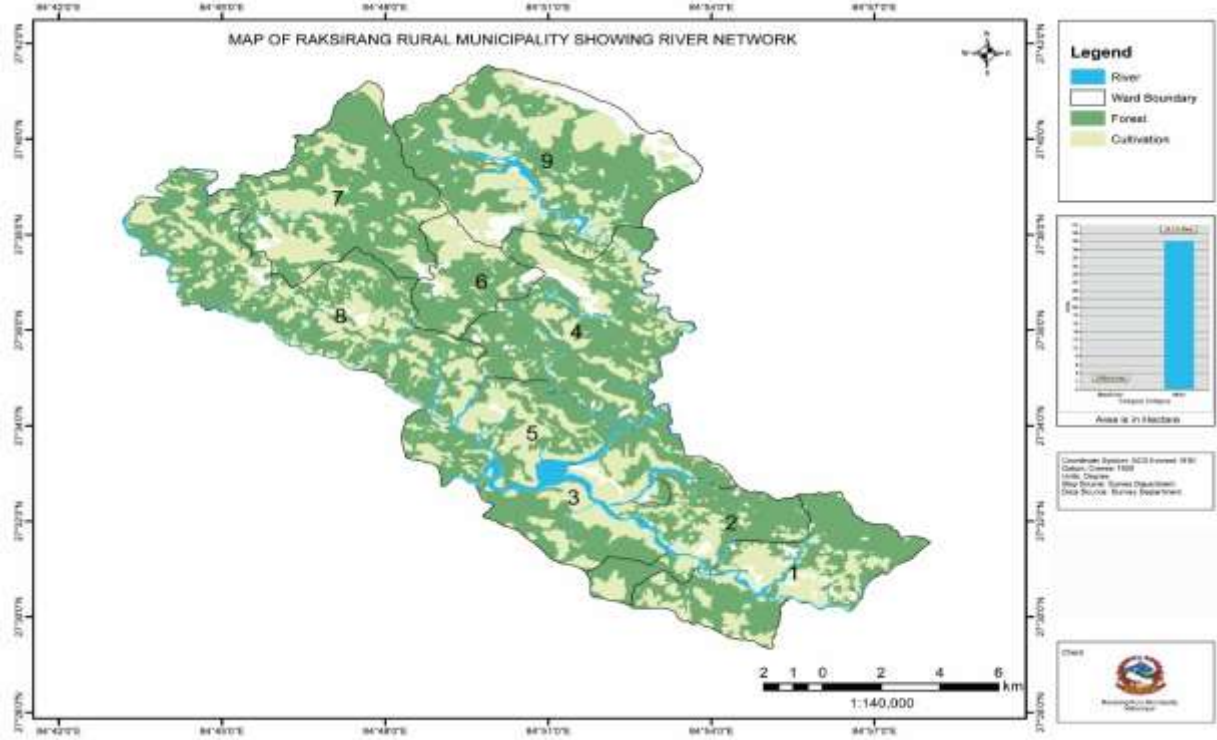
यस्ता प्रयास तथा अवसरका बावजूद भिरालो भू-धरातल भएको अधिकांश क्षेत्रमा वर्षातको समयमा निरन्तर भू क्षय हुने र पहिरो गई सडक अवरुद्ध हुने गर्छ । भू संरक्षणका हिसावले अति सम्वेदनशिल क्षेत्रहरुमा वृक्षारोपण, बाँध निर्माण, तारजाली, तटबन्ध तथा परम्परागत पहिरो नियन्त्रण र भू संरक्षणका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । भू संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकाले सो कार्यलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ ।

३.३.६ जल तथा जलस्रोत

खानेपानी र सिंचाइको माग बढ्दै गएको अवस्थामा जलस्रोत र जलाधार क्षेत्रको महत्त्व बढेर गएको छ । मनहरी, कालगेरी, कुपिनटार, सालबोटे, पलास, सन्तेखोला, रजउती लगायतका खोला तथा सिमसार क्षेत्र सिमसार क्षेत्रहरु पालिकाका प्रमुख जलस्रोतका आधारहरु हुन् । उपलब्ध जलाधार स्रोतका रुपमा रहेका मनहरी लगायतका खोलाहरु एवं सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनमा उचित ध्यान नपुग्नु, खोलालाई जीविकोपार्जनको आधार बनाउने समुदायको अवस्था दयनीय बन्दै

जानु, जलाधार क्षेत्रको अतिक्रमण हुँदै जानु, खोलामा प्रदूषणजन्य कार्य बढ्दै जानु, अव्यवस्थित रूपमा खोलाको दोहन हुनु जस्ता कारणहरूले पालिकाको जल भण्डार अतिक्रमित छ ।

चित्र नं. ३.३.६.१ पालिका भित्रका नदी सञ्जाल

स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

उपलब्ध जलाधार एवं नदीजन्य क्षेत्रको अनावश्यक दोहन हुन नदिई नदीजन्य परम्परागत आर्थिक क्रियाकलापलाई संरक्षण गर्नु आवश्यक छ । यसले विपन्न वर्गको जीविकोपार्जनमा पनि भरथेग गर्न सक्छ । जल स्रोतको व्यवस्थापन र संरक्षण गर्न सकेमा पालिकामा स्वच्छ खानेपानी र सिंचाइ सुविधाको विस्तार गर्न सहजता थपिन्छ ।

अर्को तर्फ भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरूपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइ रहेको परिप्रेक्ष्यमा पालिकाले सञ्चालन गर्ने विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा जलवायु अनुकूलन तथा न्यूनीकरणको पक्षलाई आत्मसात गरिनु पर्छ । पालिकाको ढल व्यवस्थापन नीति, ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थापन, फोहर व्यवस्थापनका लागि Segregation Plant को निर्माण, सडकको दायाँ बायाँ वृक्ष रोपण जस्ता कार्यक्रमहरू नियमित सञ्चालन गर्ने वातावरण बन्नु पर्छ । यसले जलवायु अनुकूलन, प्रदूषण नियन्त्रण तथा जलभण्डारको विकासमा पनि सहयोग गर्छ ।

३.३.७ बाढीपहिरो तथा जोखिम क्षेत्र

राक्सिराङ्ग गाउँपालिका भौगोलीक जटिलताका दृष्टिले जोखिमयुक्त छ । चट्याङ्ग, असिना, कटान, सरुवा रोग आदि पालिकामा देखापर्ने प्रकोपहरु हुन । विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना कार्यान्वयन गर्न गाउँपालिका स्तरमा विपद् व्यवस्थापन समितिको गठन भएको छ । साथै वडा स्तरमा मुल समितिको मातहतमा रहनेगरी वडास्तरीय विपद् व्यवस्थापन समिति गठन भएका छन तर प्रकोप नियन्त्रणका लागि आवश्यक पूर्वाधार व्यवस्थित छैनन् ।

पालिकाको जनशक्तिलाई प्राकृतिक एवं मानव सिर्जित विपद्बाट जोगाउन प्रकोपको प्राकृतिक समाधानका लागि विपद सचेतना, उद्धार र व्यवस्थापनकार्यलाई थप प्रभावकारी र स्रोत सम्पन्न बनाउनु आवश्यक छ । चट्याङ्ग, हावाहुरी, बाढी, पहिरो, आगलागी लगायतका प्राकृतिक विपत्तिबाट जन धनको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न प्राकृतिक स्रोतको उचित व्यवस्थापन हुनु जरुरी छ ।

पूर्वाधारको विकास, सामाजिक गतिविधि, आर्थिक क्रियाकलाप तथा स्रोत उत्खनन् जस्ता कार्य गर्दा समुदायको सहभागिता बढ्दै जानु, विगतका विपदबाट प्राप्त विपद तथा जोखिम व्यवस्थापन कार्यका अनुभवको सदुपयोग गरी व्यवस्थित वस्ती विकास गर्नु, चेतनाको स्तर फैलाउनु, विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु अति आवश्यक छ ।

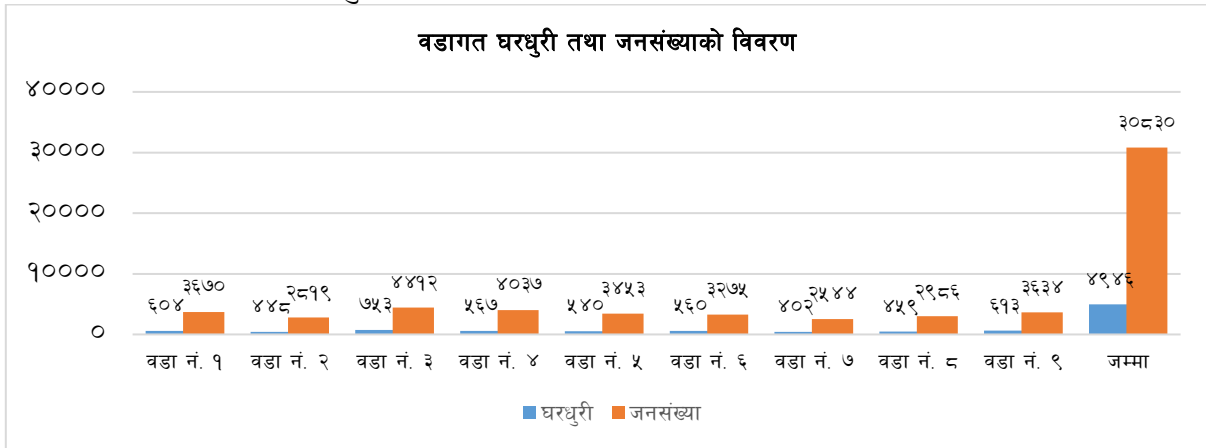
अध्याय चार पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक संरचना

४.१ जनसंख्या तथा पारिवारिक स्थिति

पालिकाको कूल जनसंख्या ३०८३० छ । त्यसमा ४९.९५ प्रतिशत महिला र ५०.०५ प्रतिशत पुरुष छन् । कूल जनसंख्यामा १५ देखि ३९ वर्ष उ

मेर समूहको युवा जनसंख्या ६८८७ रहेको छ भने प्रजनन् उमेर समूहका (१५-४९) का महिलाको संख्या ५२१० रहेको छ । कूल जनसंख्या मध्ये (०-१९) वर्ष उमेर समूहका बाल बालिका तथा किशोर किशोरीको जनसंख्या १५,७३९ रहेको छ ।

चित्र नं. ४.१.१ वडागत घरधुरी तथा जनसंख्या

स्रोत : पार्श्वचित्र, २०७५

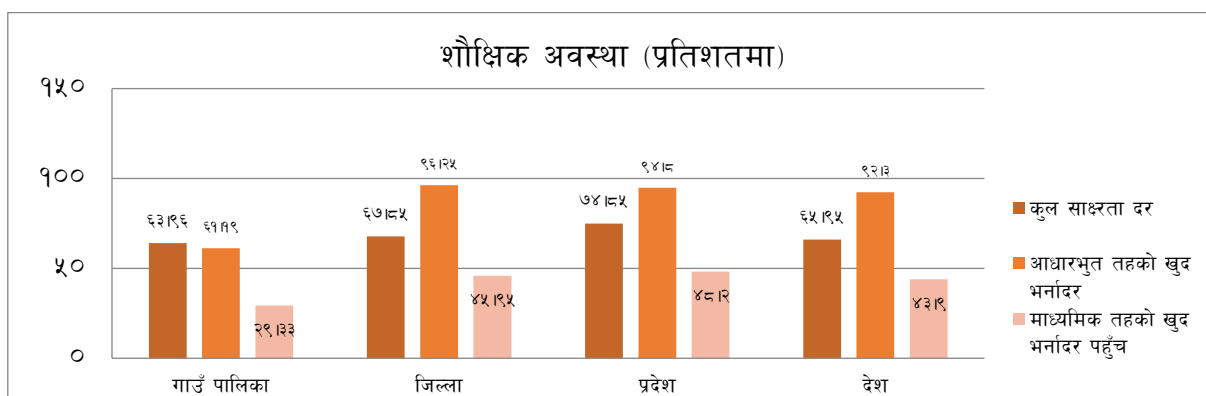
पालिकाको जनसंख्या वितरण खण्डित छ । पूर्वाधार पुगेका ठाउँहरुमा मिश्रित बसोबास छ (अन्य ठाउँबाट बसाइ सराइ गरेर आएका) भने ग्रामीण भेगमा जातित्वको प्रभाव छ । जम्मा ४९,४६ परिवारको बसोबास रहेको यो पालिकामा मिश्रित जातिका मानिसहरुको बसोबास भएपनि तामाङ्ग र चेपाङ्ग जातिको बढी बाहुल्यता छ । तामाङ्ग परिवार सबभन्दाबढी ५९.८ प्रतिशत छन् भने दास्रोमा चेपाङ्ग ३७ प्रतिशत छन् । सबभन्दा कम ब्राम्हण र नेवार क्रमश ०.३ र ०.७ प्रतिशत बसोबास गर्छन् ।

४.२ सामाजिक जीवन तथा आर्थिक स्थिति

४.२.१ सामाजिक जीवन

सामाजिक संरचना भने हाम्रो पहाडी बस्तीहरु सँग मिल्दो जुल्दो छ । भिन्न भिन्न जातजातिको मिश्रित बसोबास भएको यो गाउँपालिकामा सामाजिक अन्तरसम्बन्ध सुमधुर छ । एक आपसमा सहयोगी भावना छ र गाह्रो अफ्यारो परिस्थितिमा एकले अर्कोलाई साथ सहयोग दिने गरेका छन् । धर्म, संस्कार तथा संस्कृतिका नाममा एक आपसमा कुनै वैमनस्यता छैन । जातिगत रुपमा विकास भएका सामाजिक मान्यताहरु जस्तो जन्म, मृत्यु, विवाह, धर्म संस्कृति तथा परम्परासँग सम्बन्धित संस्कारहरु पालना गर्न गराउन समाजमा सामाजिक सद्भाव रहेको देखिन्छ । समाजमा धार्मिक तथा सांस्कृतिक सहिष्णुता छ र यसले सामाजिक सद्भाव, सहयोग तथा भाइचाराको व्यवहार स्थापित छ । शिक्षा क्षेत्र अपेक्षाकृत कमजोर छ । शैक्षिक पूर्वाधार, समाजको शैक्षिक चेतना, भौगोलिक वनावट, परिवारको आर्थिक स्थिति आदिका कारण चाहेर पनि शैक्षिक उपलब्धि कमजोर छ ।

चित्र नं. ४.२.१.१ पालिकाको शैक्षिक स्थिति

स्रोत : पार्श्व चित्र, २०७५

पालिकाको विद्यमान सामाजिक परिवेशलाई हेर्दा पालिकाको चौतर्फी विकासका लागि पालिकावासीको क्षमता विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षाको अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । पालिकाको कुल साक्षरता दर ६३.९६ प्रतिशत छ भने आधारभूत र माध्यमिक तहको खुद भर्नादर क्रमशः ६१.१९ प्रतिशत र २९.३३ प्रतिशत रहेको छ । ५-१८ वर्षका विद्यालय नगएका बालबालिकाको संख्या २९.१५ प्रतिशत रहेको छ । सुरक्षित खानेपानीको पहुँच पुगेको जनसंख्या ४७.६५ प्रतिशत रहेको छ । पाइपको पानी प्रयोग गर्ने

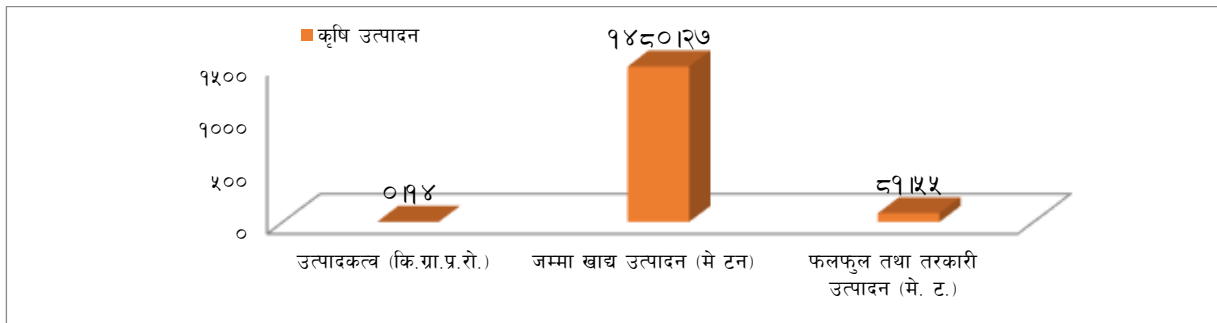
जनसंख्या ४३.१९ प्रतिशत रहेको छ भने ५६.८१ प्रतिशत जनसंख्या अझै पनि खुला कुवा, मूल तथा खोलाको पानीमा आश्रित छन् ।

४.२.२ आर्थिक अवस्था

यहाँको अर्थतन्त्र प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको एकिकृत प्रयोगबाट बनेको छ । राक्सिराङ्ग भएर बग्ने खोलाहरू र मसिना पानीका स्रोतहरू राक्सिराङ्गको जैविक विविधता , हावापानी, माटो तथा अन्य स्रोतहरूको परम्परागत प्रयोग नै यहाँको आर्थिक स्रोत मान्नु पर्छ । आर्थिक क्रियाकलापहरू अन्योन्याश्रित छन् र यसलाई परम्परागत ढाँचामा समेटिएको छ । नोकरी, वैदेशिक रोजगार, व्यापार व्यवसाय को क्षेत्रमा आश्रित परिवारहरू कम छन् भने प्राकृतिक स्रोत साधनहरूमा आश्रित हुने परिवारहरूको संख्या बढी छ ।

यहाँका बहुसंख्यक परिवारहरूको मुख्य पेशा कृषि र पशुपालन हो । कृषि र पशुपालन मात्र पेशा भएका परिवारहरू आर्थिक रूपले कमजोर छन् (चित्र नं. ४.२.२.१) । कृषिमा आश्रित परिवारको जमिन टुक्रिदै जानु, आफ्नो स्वामित्वमा भइको जमिनको उत्पादकत्व कम हुनु, खेतीका लागि उपयुक्त जमिन नहुनुजस्ता कारणहरूले कृषिमात्र पेशा भएका परिवारहरू सामाजिक रूपमा पनि पछाडि परेको देखिन्छ । फलस्वरूप उनीहरूको शिक्षामा पहुँच पनि कमजोर छ र त्यस सँगसँगै आर्थिक उपार्जनका अवसरहरू पनि साँघुरा छन् । यसले गर्दा कृषिमात्र पेशा भएका नागरिकहरूलाई स्थानीय सरकारले विशेष प्राथमिकतामा राखेर कार्य गर्नु मनाशिव हुन्छ ।

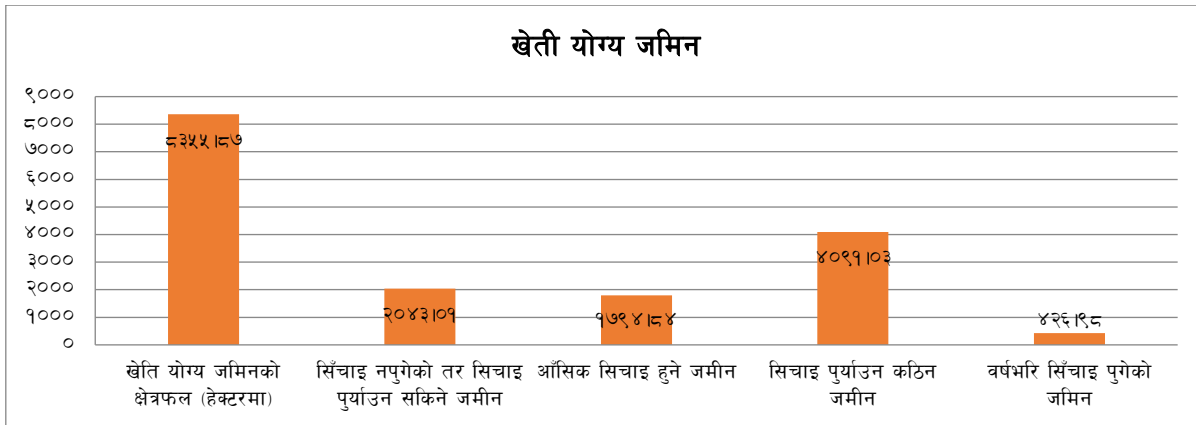
चित्र नं. ४.२.२.१ खाद्य आपूर्ति स्थिति

स्रोत : आवधिक योजना २०७८

पालिकाको कुल क्षेत्रफलको ८३५५.८७ हेक्टर खेती योग्य जमीन रहेको छ (चित्र नं. ४.२.२.२) भने ४२६.९८ हेक्टर खेतीयोग्य जमिनमा पर्याप्त मात्रामा सिंचाई सुविधा पुगेको छ । हाल युवा जनशक्ति पालिका बाहिर बसोबास गर्ने भएकाले कतिपय स्थान बाँझो छोडिएको छ । यसको साथै कृषिमा आकर्षण हुने नीति नियम बनाएमा पालिका बाहिर बसोबास गर्ने प्रवृत्ति रोक्न सकिन्छ ।

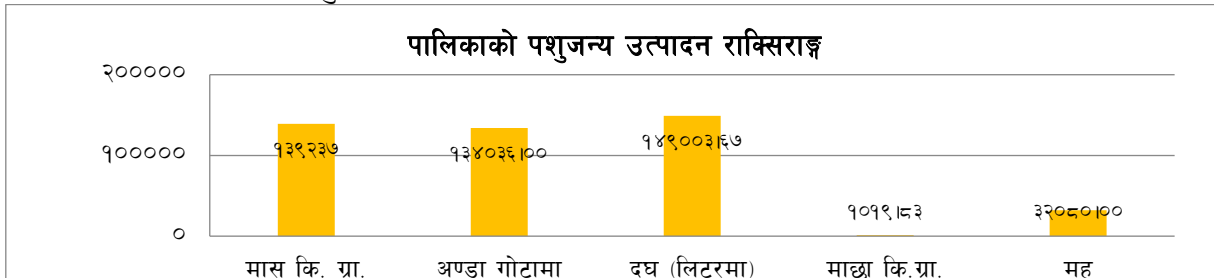
चित्र नं. ४.२.२.२ गाउँपालिका भित्रको खेति योग्य जमिनको स्थिति

स्रोत : आवधिक योजना २०७८

पशुपालन कृषिको एउटा पाटो हो र पशुपालनबाट हुने आमदानी भरपर्दो छैन । पशुपालन कृषि कार्यका लागि आवश्यक मल र पूर्याको चलन मात्र भएको जस्तो देखिन्छ । केही आधुनिक अभ्यास नभएका हैनन् तर अधिकांश कृषिसँगै पशुपालन गर्ने परिवारहरुले सामान्य निर्वाहका लागि यो कार्य गरेको देखिन्छ । कृषकहरुको कृषि प्रतिको आकर्षण घटेको छ र भेटेसम्म कृषि ईतर पेशा गर्न रुचाउने नागरिकहरु धेरै छन् । यसलाई गा.पा.ले एउटा सशक्त चुनौतिको रुपमा लिनुपर्छ अन्यथा कृषिमा आधारित ग्रामीण अर्थतन्त्रको उद्देश्य प्राप्त गर्ने आधार कमजोर हुन्छ ।

चित्र नं. ४.२.२.३ पशुजन्य उत्पादन

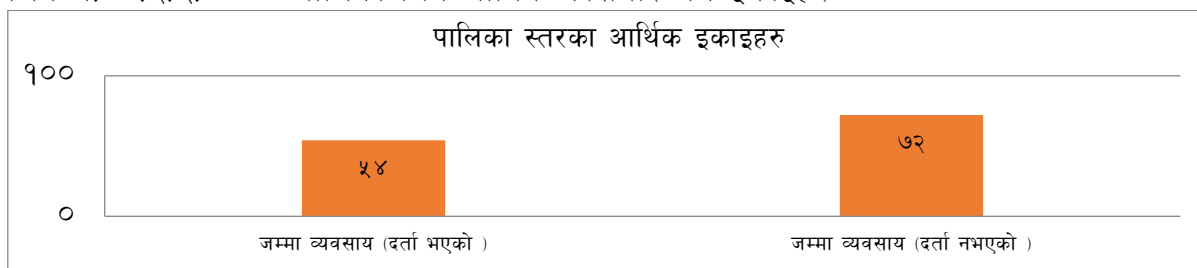
स्रोत : आवधिक योजना २०७८

यस पालिकामा पशुपालनको रूपमा भैसी, गोरु, गाई, बाखा, भेडा, कुखुरा, सुँगुर आदि पालिएको छ । तीमध्ये अधिकांश घरमा नै बाँधेर पाल्ने गरिन्छ । विभिन्न ठाउँका किसानहरु कुखुरा पालन व्यवसायतर्फ आकर्षित भएको देखिन्छ । पशुजन्य उत्पादनको हिस्सा केही मात्रामा व्यवस्थित गर्ने हो भने समष्टिगत अर्थतन्त्रमा आय वृद्धि गर्न सम्भव हुन्छ । मुख्य पशुजन्य उत्पादनमा १३९२३७ कि. ग्रा. टन मासु, १३४०३६ ओटा अण्डा, १४९००३.६७ किलो लिटर दुध, १०१९.८३ कि.ग्राम माछा र ३२०८० किलो ग्राम मह छन् । यसबाट के देखिन्छ भने पालिकाको पशुजन्य उत्पादनमा महको निर्यातको ठुलो सम्भावना रहेको छ ।

समग्रमा राक्सिराङ्ग गा.पा. कृषिमा आधारित मान्नुपर्छ र यहाँको भूगोल, प्राकृतिक अवस्था, यहाँका बासिन्दाहरुको संस्कार, परम्परा, जात जातिको जीवन पद्धतिमाथि आँच नआउने गरी परम्परामा आधारित कृषि आधुनिकीकरण, कृषिमा आधारित लघु उद्यम, कृषि मूल्य श्रृङ्खला, उच्च मूल्य बहु वर्षे वालीहरुको परीक्षण उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरणका प्रयासहरुको थालनी गरी गाउँबाट बाहिर निस्कँदै गरेको जनशक्तिलाई गाउँमा नै अवसर सिर्जनागरी श्रम गर्ने वातावरण मिलाउन सक्ने हो भने राक्सिराङ्ग प्रचुर सम्भावना बोकेको पालिका हो ।

पालिकामा स्थानीय घरेलु उद्योगको विकास र विस्तार गर्ने सम्भावना रहेको र सृजनशील युवालाई स्वरोजगाकारका लागि प्रवर्धन गर्न सकेका खण्डमा स्वतः रोजगारीको अवसर सिर्जना हेने सम्भावना देखिन्छ । वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवा तथा महिलाको सीपको सदुपयोग गर्न सकेमा थप रोजगारीको सिर्जना हुनसक्छ । पालिकामा लगानी प्रवर्द्धन गरी उद्योग स्थापना गर्नु चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । साथै उपलब्ध आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको कमजोर शैक्षिक अवस्था स्वरोजगार सिर्जना गर्नमा चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

चित्र नं. ४.२.२.४ पालिका भित्र आर्थिक कारोवार गर्ने इकाइहरु

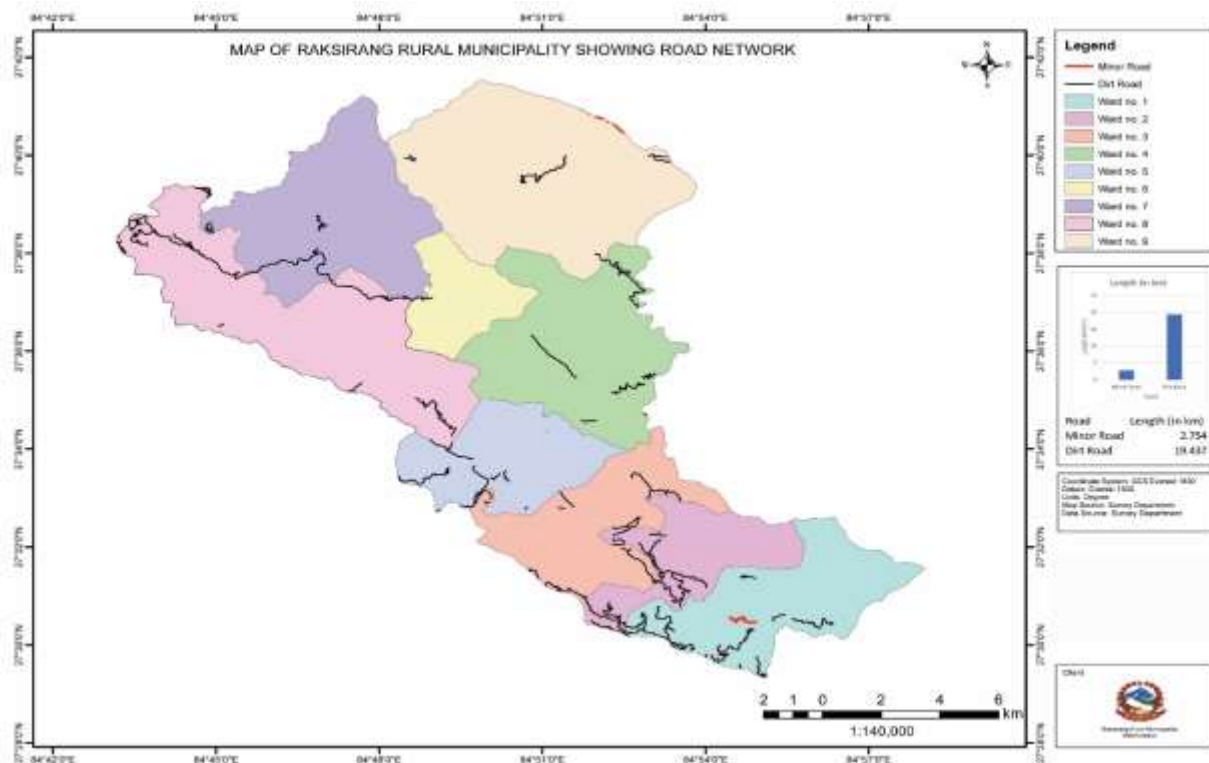
स्रोत: आवधिक योजना २०७८

पालिकाको आर्थिक अवस्थालाई बलियो बनाउनका लागि आर्थिक एकाईहरूको उचित किसिमको अनुगमन तथा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ । पालिका भित्र रहेका साना पसल देखि लिएर ठुला उद्योग कल कारखानाहरु सम्मले आफ्नो क्षमताको आधारमा प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष स्थानीय अर्थतन्त्रमा प्रभाव पार्दछन् । पालिका मा साना तथा ठुला गरी जम्मा १२६ वटा यस्ता आर्थिक इकाईहरु छन । जसमा ५४ वटा व्यवसायहरु दर्ता भई व्यवसाय संचालन गरिरहेका छन् भने बाँकि रहेका ७२ वटा व्यवसाय भने विना दर्ता सञ्चालन गरिरहेका देखिन्छन। ती विना दर्ताका व्यवसायलाई दर्ता प्रक्रियामा ल्याउने दायित्व पालिकाको रहेको हुन्छ । पालिकाको आन्तरीक आयको भरपर्दो स्रोतको रुपमा रहेका आर्थिक इकाईहरु व्यवस्थापन गर्नु पर्ने आजको आवश्यकता रहेको छ ।

४.३ पूर्वाधार तथा सेवा

सडक मार्गको अवस्था कमजोर छ । तर ट्रयाक खोल्ने लहर भने तीव्र छ । सडक सञ्जालको विस्तार गरी ग्रामीण विकासलाई गति दिने सोच अनुरूप राक्सिराङ्गमा सडक निर्माण र सडक स्तरोन्नतिको कार्य गरिदै आइएको छ । पक्की सडकको विस्तार गरी सर्वायाममा सवारीसाधन चल्ने व्यवस्था मिलाउन सकेमा पालिकावासीको जनजीवन सहज हुनेछ । पालिकामा पक्की तथा कच्ची सडकको विस्तार गर्न सकेमा औद्योगिक तथा व्यावसायिक क्रियाकलापमा वृद्धि भई रोजगारी तथा आय आर्जनको अवसर सिर्जना हुनेछ । सबै वडामा सडकको स्तरोन्नति गरेमा स्थानीय कृषि उपजले बजार पाउनेछन् । आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धनमा टेवा पुग्नेछ । यसका लागि आवश्यक बजेट र जनशक्तिको जोहो गर्नु चुनौतीपूर्ण देखिन्छ । सडक स्तरोन्नति मार्फत आर्थिक क्रियाकलापलाई गति दिने आधार सिर्जना गर्न सकेमा पालिकाको राजश्वमा समेत वृद्धि हुन सम्भावना देखिन्छ ।

चित्र नं. ४.३.१ गाउँपालिका भित्र सडक सञ्जालको स्थिति

स्रोत: सर्वेक्षण विभाग

स्थानीय पर्यावरण तथा जैविक विविधतामा दोहोरो मार परेको देखिन्छ । एकातर्फ अनियन्त्रित र अव्यवस्थित तरिकाले पहिरो तथा भूक्षयका दृष्टिले जोखिमपूर्ण भू-सतहको ख्यालै नगरी सडकको टूटाक खोल्ने काम भइरहेको छ भने अर्को तर्फ दैनिक उपभोग तथा आय-आर्जनका लागि बोट विरुवाको उपभोग घटेको छैन । त्यसमा पनि धेरै जसो वन पैदावर प्रशोधन नगरी न्यून मूल्यमा गाउँ बाहिर गएका सहभागीहरुको बुझाइ छ । वर्षा याममा कच्ची सडक रोकिए पनि हिउँदमा सञ्चालन हुने गरेको सहभागीहरुले बताएका छन् ।

तालिका नं. ४.३.१ गाउँपालिका भित्र सडक सञ्जालको स्थिति

सूचक	विवरण
पालिका तथा वडा जोड्ने सडक निर्माण	९७ कि.मि.
कच्ची सडक	२२० कि.मि.
खण्डस्मिथ सडकको स्तरोन्नति	७० कि.मि.

स्रोत : आवधिक योजना २०७८

सडकसँगै भएको बजार विस्तारले स्थानीय बासीको खाद्य प्रणाली तथा खाद्य श्रृङ्खलामा परिवर्तन आइरहेको स्थानीय बासीको अनुभव छ । देशैभरि चलेको विद्युत् विकासको लहरले राक्सिराङ्ग पनि अछुतो छैन । परम्परागत घट्टलाई सुधार गरी साना जल विद्युत् परियोजनाहरुञ्चालनमा आएका र आउने क्रममा रहेका सहभागीहरुले बताए ।

अध्याय पाँच प्रभावकारी प्राकृतिक स्रोत तथा भू उपयोग नीति अभावका कारण देखिएका विकृति तथा सवालहरु

५.१ दिगो प्राकृतिक स्रोत तथा भू उपयोगमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने तत्वहरु

५.१.१ भिरालो जमीन नसुहाउँदो खेती प्रणाली

राक्सिराङ्ग भित्री मदेशको चुरे पहाड क्षेत्रमा फैलिएको छ । यसै पनि चुरे क्षेत्र भू वनावटका दृष्टिले संवेदनशील छ । त्यसमा पनि राक्सिराङ्ग भू नै संवेदनशील छ । भू सतहको कडा पन फितलो छ, भू सतहको भिरालो पन धेरै छ र भित्री चट्टान कमजोर छ । समुन्द्र सतहबाट ५०० मिटर देखि १२०० मिटर सम्मको उचाइमा खेतीयोग्य जमिन धेरै छ। तर यही क्षेत्रको भिरालो पन अस्वभाविक छ । कुल खेती गर्न सकिने भूमी ८३५६.०६ हेक्टर छ, र त्यसको ६५.६७ प्रतिशत अथवा ५४८७.५७ हेक्टर ५०० मिटर देखि १२०० मिटर भित्रको उचाइमा पर्दछ, राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको चोउचाई थुम्के पहाडको थाम्लो भन्दा मुनि र खोला किनार भन्दा माथिको क्षेत्रमा पर्छ जुन धेरै भिरालो छ ।

धान बाहेकका बाली लगाउँदा गरा सम्याउने चलन छैन। भिरालो जमिनमा मौसमी बाली लगाउदा सतहको उर्वर माटो जोगाउन विशेष सावधानी अपनाउनु आवश्यक हुन्छ । पानी ढल्ने जमिन तर्फ भाडीदार वनस्पती, बहुवर्षे घाँस, ढुङ्गाको पर्खाल या झार धैमल र वाली अवशेषको घेरा लगाएर माटोको बचाउ गर्न सकिन्छ । र केहि बस्तीहरुमा यो अभ्यास छ तर यसले व्यापकता पाएको छैन । खनजोत गर्दा हाचो वाट अग्लो जमिन तिर गर्दै जाने चलन अभ्यास पनि सतहको उर्वर माटो क्षय हुदै जाने कारण हो। खाली जमिनका रुख पातलिँदै जानु, स्थानीय बासीमा माटो बचाउको शीप र महत्व स्थापित नहुनु, कृषिले मात्र परिवार धान्न समस्या हुनु आदि कारणले कृषि क्षेत्र ओभेलमा पर्दै गएको अवस्था छ । यसले गर्दा समग्र कृषि प्रणाली र यो प्रणाली भित्रको ग्रामीण पद्धतिमा प्रभाव पर्दै गएको छ ।

५.१.२ अव्यवस्थित खोरिया खेती

राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको वडा नं. ७ र ९ बाहेक सवै वडामा खोरिया खेती हुने गरेको छ । वडा नं. १को भुमेशुङ्ग, गल्छाराङ्ग, राम्चे लगायतका क्षेत्रमा खोरिया खेती लगाइने गरिएको छ । भने वडा नं. २ का

भाटी, सुनेरी, काली ढाप, स्यानराडआदि ठाउँहरूमा खोरिया खेती हुन्छ। वडा नं. ३ को खहरे वडा नं. ४ को भिमलटार, घोरकोटे आदि ठाउँहरूमा खोरिया खेती गरिन्छ ।

वडा नं. ५ को जिर्खी डाँडा, वडा नं. ७ को खर्कण्डेटार र वडा नं. ८ को मैसीराङ्ग, देवीटार लगायतका ठाउँहरूमा खोरिया खेती हुँदै आएको छ । खोरिया खेती जैविक विविधता बचाउन माटोको उर्वरा तत्व कायम राख्न र भिरालो जमिनबाट माटोको क्षय कम गर्न प्रभावकारी पनि हुन्छ। तर माटो तथा माटोको उर्वरातत्व बचाउन, बाली अन्तर, बालीचक्र र जैविक विविधता बचाउने कार्यमा ध्यान पुगेन भने भू क्षय, बाढी पहिरो र जैविक विविधता नकारात्मक प्रभाव पर्दछ ।

५.१.३ कमजोर सिंचाइ व्यवस्था

भिरालो र मौसमी पानीका स्रोतहरूबाट सकेसम्म सिँचाईको पानी आपूर्ती गर्ने राक्सिराङ्ग को पुरानै चलन हो । खोल्सा खहरे वा स्थानीय खोलाहरूबाट पानी उठाएर कुलोको माध्यम बाट खेतबारी सम्म पुऱ्याउने कुलो स्थानीय शिपमा सिमित भएकाले रसाउने, चुहिने वा कमजोर माटो भित्रभित्रै गलाउने र पहिरोको रुपमा धसिने गर्नु सामान्य हुन्छ । पालिका भित्रको सिँचाई प्रणाली र वर्षातको पानी निकास हुने बाटो व्यवस्थित नहुँदा अनियन्त्रित कटान, पहिरो, खोला उकास, खेती योग्य जमिन विनास लगायत समस्या रहन्छन् । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाका सवै यो समस्यामा छन् । अर्को तर्फ भू सतह कमजोर भएका चुरे क्षेत्रका थुम्के पहाडको फेदमा कटान हुने, पहिरो जाने वा पानी वग्ने टूयाक वढालिने गर्दा माथीबाट पहिरो तानिने संभावना बढी हुन्छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकामा यो समस्या संवेदनशील छ ।

५.१.४ अव्यवस्थित सडक विस्तार

स्थानीय विकासको पहिलो रोजाइ ग्रामीण सडक विस्तार रहदै आएको छ । सडक विस्तारका नाममा विना अध्ययन र प्राविधिक पक्षलाई ख्यालै नगरी बाटो खोल्ने कार्य राक्सिराङ्गका सवै वडामा तीव्र छ । सडक विस्तार गर्दा अपनाइनु पर्ने न्युनतम वातावरणीय मापदण्ड अनुसरण नगरी र भौगर्भिक स्थितिको ख्याल नगरी विस्तार गरिएका सडकले विकास भन्दा बढी विनास निम्त्याएको छ ।

सडक विस्तारका कारण पानीको प्राकृतिक निकास खण्डित भएको छ । र यसले बाढी तथा पहिरो बाट हुने क्षति तीव्र बनाएको छ । भौगर्भिक बनावट कमजोर भएका भिराला गाउँ वस्तीहरूमा १६२ हर्ज

पावर भन्दा वढीका जे.सि.वी. इन्जिन प्रयोग गरेर सडक विस्तार गर्दा यसबाट हुने कम्पनका कारण सडक भन्दा सयौ मिटर टाढा सम्मको जमिन अझ कमजोर हुने र वर्षायाममा पहिरो जाने सम्भावना बढि हुन्छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिका त्यसमा भिरालो भू सतह भएका वस्ती तथा पाखाहरुमा भएका सडक विस्तारले भन क्षति बढाएका छन् । सडक विस्तारका कारण पर्ने जैविक विविधता र वन्य जन्तुको वासस्थान मा पर्ने असर छुट्टै छ ।

५.१.५ वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी प्राकृतिक स्रोत उत्खनन

स्थानीय खोलाहरुबाट गिट्टी, बालुवा, ढुङ्गा आदि उत्खनन गर्ने कार्य तीव्र छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिका भएर बग्ने साना ठुला खोला, खोल्सा तथा वेंसीबाट अनियन्त्रित रुपमा जमिन उत्खनन भइरहेको छ । उत्खनन कार्यमा प्रयोग हुने मेसिन, मानिसहरुको भिडभाड र भारी सामान ढुवानी गर्ने साधनहरुको निर्बाध प्रवेशले स्थानीय पर्यावरणमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । स्रोत परिचालनबाट स्थानीय नागरिकको दैनिक आन्दानीमा विविधता थपेको छ । तर यस बाट हुने वातावरण विनाशले निम्तिने प्राकृतिक समस्या नियन्त्रण बाहिर गइसकेको छ । वन तथा वन्य जन्तु तस्करी वढेको छ र स्थानीय खाद्य संस्कृति परम्परागत संस्कृति र दिन चर्यामा बदलाव आएको छ ।

५.१.६ वन तथा वातावरण विनास

सडक निर्माण, स्रोत उत्खनन, बाढी पहिरो आगलागी लगायतका क्रियाकलाप तथा घटना का कारण वन तथा स्थानीय जैविक विविधतामा प्रत्यक्ष प्रभाव परेको छ । सडक विस्तार हुदै जादाँ अवैधानिक तरिकाले वनस्रोत माथि अतिक्रमण गर्ने चलन उत्तिकै वढेको छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको ६५७५.७२ हेक्टर वन क्षेत्र समुदायलाई सामुदायिक वन को रुपमा प्रयोग गर्न हस्तान्तरण भएको छ । जम्मा ३९५४ परिवार सामुदायिक वनमा आबद्ध छन् । राष्ट्रिय राजमार्गले छोएको र नजिकैका शहर वस्तीहरुमा काठको माग अधिक भएकोले वन दुरुपयोग हुने सम्भावना वढी छ ।

राक्सिराङ्ग यसै पनि चुरे क्षेत्रमा पर्छ । माटोको सतह बमजोर छ र सामान्य वर्षा हुँदा पनि धसिने, पहिरो जाने र सतहको माटो बगेर जाने सम्भावना वढी छ । त्यसमा पनि बोट विरुवाको घनत्व घट्टै गएर टाढाबाट हेर्दा नाडगै देखिने अवस्थामा पुगेको छ । नाडगा पाखाहरुमा यदाकदा विरुवा रोप्ने गरिएको छ

तर त्यस्ता विरुवाको बाँच्ने र हुर्कने दर ज्यादै न्यून छ । वन पातलिदै जादाँ सतहको माटो सुख्खा हुने पानीका स्रोत मासिने र स्थलचर प्राणीको लोप हुदै गएको अवस्था छ ।

५.१.६ आगलागि

आगलागिले वन तथा वन्यजन्तु विनाश त गर्छ नै यसले वातावरण तथा मानव स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । चुरे क्षेत्र यसै पनि वातावरण तथा जैविक विविधताका दृष्टिले संवेदनशील छ । त्यसमा पनि वर्षे पिच्छेको आगलागीका कारण चुरेको जैविक विविधता भन्ने संकटमा छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको धेरै जसो भाग चुरे क्षेत्रमा पर्नु, स्थानीय समुदाय सगँ वन तथा जैविक विविधताको संरक्षण र महत्वबारे कम जानकारी र चासो हुनु, आगलागी बाट हुने विनासको दुरगामी प्रभाव बारे समुदायलाई जानकारी नहुनु आदि कारणले जंगल तथा भाडी क्षेत्र आगलागिको चपेटामा पर्दै आएको छ ।

आगलागीको कारण वर्षेनी पुराना रुख सुक्ने वन डड्ने र नयाँ विरुवा जरै देखि नष्ट हुने गर्छन । वन्यजन्तु जैविक विविधता तथा औषधिजन्य वनस्पतिहरु आगलागीका कारण विनाश भइरहेका छन । प्राकृतिक क्षमता भन्दा वढी काठ संकलन बाढी पहिरो, सडक निर्माण लगायतका कार्यले स्थानीय वनस्पती तथा जैविक विविधतामा असर एक तर्फ छ भने अर्को तर्फ आगलागीका कारण स्थानीय जैविक विविधतामा नकारात्मक प्रभाव परेको छ ।

५.१.७ स्थानीय निर्माण, भूमि खण्डीकरण र बहदो फोहोर मैला

वि.सं. २०७३ को स्थानीय तहको पुन संरचना पश्चात स्थानीय तहको सङ्गठनात्मक र प्रशासनिक ढाँचा बदलियो । स्थानीय पालिका तथा प्रशासनिक केन्द्र तुलनात्मक रुपमा बढी सुगम र पूर्वाधार सम्पन्न लाग्नु स्वभाविक थियो र वडा केन्द्र हरुमा व्यापार, व्यवसाय, शिक्षा, स्वास्थ्य, विद्युत, खानेपानी लगायतका थपिदै गए । परिणात्मक रुपमा वडा केन्द्र तथा आसपासमा न्यु खण्डीकरण, भौतिक निर्माण र जनसंख्याको चाप बहदै गयो ।

राक्सिराङ्ग गाउँपालिका जोखिम रहित र प्राकृतिक प्रकोपको हिसावले सुरक्षित ठाउँहरु कम छन् । यस कारण स्थानीय प्रशासनिक केन्द्र आसपासको जमिनको माग बढेको छ। खाद्य उत्पादन हुदै आएका

होचा, समथल फाँटहरु, भौतिक निर्माण, सडक विस्तार र गिट्टि बालुवा संकलन स्थलको रुपमा परिणत हुँदै गएको छ । यसले भूमिको प्राकृतिक बाहवलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । स्रोत उत्खनन, स्थानीय निर्माण तथा अन्य व्यवसायमा स्थानीय मानव साधनको ठुलो हिस्सा स्थानान्तरण हुँदै गएकोले कृषि क्षेत्रमा उपलब्ध हुने जनशक्ति घट्दै गएको छ ।

अनियन्त्रित ढङ्गले स्रोत उत्खनन बढ्दै जानु (ढुङ्गा, बालुवा गिट्टी), कृत्रिम तरिकाले वसाईसराई बढ्दै जानु, भू खण्डीकरण बढ्दै जानु, भौतिक निर्माण बढे सगैँ आधुनिक निर्माण सामाग्रीको खपत बढ्दै जानु र स्थानीय काठ तथा वन जन्य उत्पादनको खपत बढ्दै जानु आदि कारणले स्थानीय पर्यावरण, भू वनावट, बाली प्रणाली, वातावरण विनाश, प्रदूषण आदि समस्याहरु बढ्दै गएका छन्।

५.२ दिगो प्राकृतिक स्रोत तथा भू उपयोगमा अप्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने तत्वहरु

५.२.१ जनसांख्यिक संरचना तथा आन्तरिक स्थानान्तरण

नेपालीहरुको पारिवारिक संरचनामा आधुनिकताले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । केही समय अघि सम्म स्थापित संयुक्त परिवारको अभ्यास खण्डित हुँदै गएको छ । दुई पुस्ता एउटै छानामुनि अटाउन छाडेका छन् । यसले पुस्तैनी भूमि टुक्रने, टुक्रिएको जमिनको प्रयोगमा एक रुपता नहुने (फरक फरक बाली लाग्ने वा संरचना बन्ने वा खाली रहने वा अन्य प्रयोजनमा ल्याइने)आदि कारणले कृषि सेवा प्रदान गर्न, सिचाईको पानी व्यवस्थापन गर्न, वन्यजन्तुको प्रकोपबाट बाली जोगाउन र एकिकृत बाली व्यवस्थापन गर्न चुनौती थपिन्छन् ।

राक्सिराङ्ग गाउँपालिकामा यसै पनि समथर जमिन कम छ । र भएको जमिन पनि चुरे पहाडको फेदमा भएकोले ढुंगेनी प्रकारको छ । जमिनको पानी धारण गर्ने क्षमता ज्यादै कमजोर छ । यसले गर्दा अधिक सुख्खा पन छ । बढी पानीको आवश्यकता पर्ने बालीहरु उत्पादन गर्न सजिलो छैन । सिचाई कमजोर छ । यसले गर्दा स्थानीय नागरिकहरुको कृषि प्रति आकर्षण कम छ। अर्को तर्फ सडक विस्तार हुँदै जादा यसले नयाँ अवसर पनि सिर्जना गर्दै गएको छ, र सडक छेउमा बस्ती स्थानान्तरण भइरहेको छ । यसले भूमि तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत वितरण, प्रयोग र व्यवस्थापनमा दुरगामी प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

५.२.२ गरिवी तथा न्यून आय

राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको मुख्य आर्थिक स्रोत कृषि र पशुपालन हो । चेपाङ्ग र तामाङ्ग समुदायको बाहुल्यता रहेको यो गाउँपालिका शैक्षिक तथा मानव विकासका दृष्टिले पनि कमजोर छ । पालिका बासीको उर्जाको मुख्य स्रोत दाउरा हो र यहाँ ३० प्रतिशत भन्दा बढी परिवार विद्युतको सेवा बाहिर छन् । अझ पनि राक्सिराङ्ग बासी सबै परिवारले खरको छाना हटाउन सकेका छैनन् । उर्जाको मुख्य स्रोत दाउरा हुनु, पारिवारिक आम्दानीमा पशुपालनको हिस्सा महत्त्वपूर्ण रहनु, दैनिक गुजाराको लागि स्रोतमा बढी भर पर्नु जस्ता कारणहरूले जमिन र जंगलको व्यवस्थापनमा चुनौतीहरू छन् ।

पालिकामा उपलब्ध खेतीयोग्य भूमि भिरालो र खनजोत गर्न जोखिम युक्त छ । तर जीवन निर्वाहको लागि मौसमी बाली लगाउनुको विकल्प पालिका बासी संगै छन् । माटो व्यवस्थापन तथा संरक्षणका लागि न त समुदाय संक्षम छ न त सरकार तथा अन्य पक्षबाट प्रभावकारी प्रयास हुन सकेको छैन उर्जाको लागि बढी वनमा आश्रित हुनु पर्ने, गुजारा का लागि भिरालो जमिन बारम्बार खनजोत गर्नुपर्ने, भौतिक निर्माणका लागि स्थानीय प्राकृतिक वस्तुमा भर पर्नुपर्ने अवस्थाका कारण पनि भूमि तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा दुरगामी प्रभाव परेको छ ।

५.२.३ जलवायु परिवर्तनको असर

भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरूपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा पालिकाले सञ्चालन गर्ने विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा जलवायु अनुकूलन तथा न्यूनीकरणको पक्षलाई आत्मसात गरिएको छैन । विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा वातावरणीय मैत्री प्रविधि अपनाउने र जलवायु परिवर्तन विरुद्ध अभियान संचालन गरी कम भन्दा कम कार्बन उत्सर्जन गर्ने र बढी कार्बन उपभोग हुने कार्यक्रम बन्नु आवश्यक छ ।

पालिकाको ढल व्यवस्थापन नीति, ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थापन, फोहर व्यवस्थापनका लागि Segregation Plant को निर्माण, सडकको दायाँ बायाँ फलफूलका विरुवा रोप्ने अभियान, एक वडा एक उद्यान नीति आदि पालिकाका जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रयासहरू प्रशंसनीय छन् तर पालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा वातावरण पक्षलाई जोड दिइएको पाइए तापनि जलवायु परिवर्तनबारे छुट्टै कार्यक्रम बनाइएको पाइदैन ।

अध्याय छ भूउपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापना योजना २०७८

६.१ पृष्ठभूमि

पालिकाको सिमित भूमि र भूमि स्रोतको संरक्षण, सुनियोजित र प्रभावकारी उपयोग र व्यवस्थापन गर्ने कार्यको दिशा निर्देश तथा नियमन गर्न सैद्धान्तिक अवधारणा सहितको भू-उपयोग खाका आवश्यक पर्छ । भू-उपयोग मापदण्डसहितको नीतिगत दस्तावेज भू उपयोग नीति हो । भूमि र भूमिस्रोतको संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने कानून, निर्देशिका, कार्यविधि र संस्थागत व्यवस्था भू-उपयोग नीतिले पहिचान गरेका विषयवस्तु तथा नियमको आधारमा तयार गरिन्छ । वस्तुपरक भू-उपयोग नीतिले भूमि तथा भूमि स्रोतको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभलाई न्यायोचित ढंगबाट सरोकारवालाहरु बीच वितरण गर्न वातावरण तयार गर्छ ।

अहिले अव्यवस्थित बसोबास, आन्तरिक वसाइ सराइ, बढ्दो शहरीकरण लगायतका कारणले कृषि योग्य जमिन, वन, जंगल, सरकारी, सार्वजनिक जग्गा तथा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरुको अतिक्रमण बढेको त छ नै यसबाट प्राकृतिक स्रोत तथा भूमि संरक्षणमा चुनौति पनि थपिएको छ । भौगोलिक तथा भौतिक अवस्था, स्थानीय जलवायु तथा पर्यावरण, स्थानीय जैविक विविधता आदिमा परेको असर र भू क्षयीकरण, बाढी, पहिरो जस्ता विपदको जोखिम बढनुको कारण पनि अनियन्त्रित र अव्यवस्थित भूमि तथा प्राकृतिक स्रोतको प्रयोगको उपज हो । यसले खाद्य सुरक्षा, सुरक्षित बसोबास, वातावरणीय सन्तुलन र दिगो विकासको लक्ष प्राप्तमा चुनौती थप्ने देखिन्छ ।

बेला बेला दोहोरी रहने विनासकारी विपत्ति जस्तो भूकम्प, बाढी पहिरो, भू-क्षय आदिल मानिसलाई जोखिम वहन एवम् सुरक्षित बसोबास व्यवस्थापन गर्ने विषयमा सचेत बनाउँदै लगेको छ । त्यसैगरी प्राकृतिक विपद जन्य अवस्थाहरुको पहिचान गरी ती अवस्थाहरुको प्रतिकार्य सञ्चालन गर्नु पर्ने चेतना पैदा गरेको पनि छ । भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्दा भूकम्प लगायतका प्रकृतिक विपद र जोखिमहरुको संभावनालाई ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता महसुस गराएको छ । स्वच्छ वातावरण, सुरक्षित बसोबास, र उत्पादनशील भूमि दिगो विकासको एकमात्र विकल्प भएको हालको अवस्थामा प्रभावकारी भूमि नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना अनिवार्य शर्त हो । राक्सिराङ्ग गाउँपालिका, मकवानपुरले यहि प्रयोजनका लागि भू-उपयोग नीति तथा योजना २०७८ तयार गरेको हो ।

६.२ भू-उपयोग नीति निर्माणका आधारहरू

६.२.१ संवैधानिक आधार

नेपालको संविधान, २०७२ ले परिभाषित गरेका मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीति, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकार तथा जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने संविधानको धारा ५७ (४) (५) र अनुसूची ८ र ९ ले स्थानीय तहलाई आर्थिक तथा सामाजिक विकासको अग्रपङ्क्तिको चालकको रूपमा परिभाषित गर्दै एकल तथा साभ्ना अधिकारको सूची प्रस्ताव गरेको छ । संविधानका प्रावधानहरूको अधिनमा रही सरकारका तीनवटै तहहरू बीचको आपसी समन्वय र परिपूरकता रहने गरी स्थानीय तहले आवधिक, मध्यमकालीन एवं वार्षिक नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्न सक्ने, कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा व्यवस्थापनका कार्य गर्न सक्ने आधार तय गरेको छ ।

६.२.२ नीतिगत तथा कानुनी आधार

नेपाल सरकारको पन्ध्रौं योजना र बागमती प्रदेशको पहिलो आवधिक योजनाले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्य तथा लक्ष्य प्राप्तिका लागि स्थानीय तह रणनीतिक साभ्नेदार हुने परिल्पना गरिएको छ । नेपालले प्रतिबद्धता जनाएको राष्ट्रसंघको सन् २०३० सम्मको दिगो विकास लक्षलाई स्थानीयकरण गर्न र अपेक्षाकृत उपलब्धि प्राप्त गर्न सहजीकरण गर्ने जिम्मेवारी पनि स्थानीय तहसंग छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा २४ को उपदफा (३) (क देखि भ्) र संघ, प्रदेश र स्थानीयतह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७ को दफा ३ को उपदफा (१) (क देखि द) ले स्थानीय तहको जिम्मेवारी र कार्य सीमा तोकेका छन् । यी प्रावधानहरू योजना बनाउने आधार हुन् ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ र स्थानीय तहको योजना तथा बजेट तर्जुमा कार्यविधि, २०७४ ले स्थानीय तहको स्रोत परिचालन संयन्त्र, दिगो स्रोत परिचालन कार्यविधि निर्माण तथा कार्यान्वयन जस्ता विषयहरूमा जन सहभागितामा आधारित विकासका नमूनाहरू पहिचान तथा विकास गरी स्थानीयता सुहाउँदो विकासको ढाँचा तयार गरी कार्य गर्न स्थानीय सरकारलाई मार्ग प्रशस्त गरेको छ । यसका साथै स्थानीय भाषा, धर्म, कला, साहित्य, ऐतिहासिकता तथा प्राकृतिक वस्तुहरूको माध्यमबाट स्थानीयतामा आधारित आय आर्जनका अवसरहरू खोजी गरी बलियो ग्रामीण

अर्थतन्त्रको आधार बनाउने जिम्मेवारी पनि स्थानीय सरकारसँग छ । यीनै प्रावधानहरूको बीचमा रहेर यो नीति तयार गरिएको हो ।

६.२.३ भू उपयोग नीति वर्गीकरणको सिद्धान्त

भू उपयोग नीति निर्धारण गर्न परस्पर सहयोग पुग्ने र भूमि प्रयोगका विविध पक्षहरूलाई एकीकृत भू उपयोग संयन्त्र प्रवर्धनगर्न (Promoting Complementary land use) र प्रतिस्पर्धी भू उपयोगलाई सन्तुलित राख्ने (maintaining competitive land use) र परस्पर बाझिने भू उपयोगका ढाँचा वा तौर तरिकाहरूलाई निरुत्साहित गर्न भू उपयोग नीति वर्गीकरण गरिएको छ ।

६.३ नीतिगत समस्या, चुनौति तथा अवसरहरू

६.३.१ मुख्य समस्याहरू

राक्सिराङ्ग गाउँपालिका, मकवानपुरले आँफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रको सबै खाले भूमि तथा प्राकृतिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्न प्रभावकारी कदम चाल्ने प्रयास गरेको छ । वार्षिक कार्यक्रम, क्षेत्रगत योजना, सामुदायिक संघ संस्थाबाट हुने कार्यहरू मार्फत भूमि बचाउ र व्यवस्थापनका कार्य हुँदै आएका छन् तर पनि प्रभावकारी नीति अभावमा भूमि व्यवस्थापन कार्य चुनौतिपूर्ण छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको भूमि प्रयोग तथा व्यवस्थापनमा निम्न समस्या, चुनौति तथा अवसरहरू छन् ।

- (१) खेती योग्य भूमिको गैर कृषि प्रयोजनमा प्रयोग बढेको, खेती योग्य जमीनको ठूलो हिस्सामा खेती लाग्न छाडेको, अनियन्त्रित भूमि खण्डीकरण बढ्दै गएको, कृषि उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएकाले खाद्यन्न आपूर्तिमा प्रतिकूल प्रभाव परेको अवस्था ।
- (२) भूमिको वैज्ञानिक वर्गीकरण, दिगो भूमि प्रयोग प्रणालीको अभाव र स्रोत उत्खनन मापदण्ड कमजोर भएकाले विपद जोखिम, विपदका कारण हुने क्षति बढेको र विपद व्यवस्थापन कार्य जटिल बन्दै गएको ।

- (३) आन्तरिक वसाँइ सराई, अव्यवस्थित बसोबास र भौतिक निर्माण, शहरीकरण आदिका कारण खेती योग्य भूमि घट्दै गएको, सरकारी, तथा सार्वजनिक जग्गा अतिक्रमण गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको ।
- (४) वातावरण प्रदूषण र जलवायु परिवर्तनका कारण भू क्षय, बाढी, पहिरो भूक्षयीकरण लगायतका विपद् बढ्दै गएको । वातावरण विनास र जैविक विविधतामा परेको नकारात्मक प्रभावले वन विनास बढेको, वन्य जन्तु घटेका र प्राकृतिक संरचनामा ह्रास आउँदै गएको ।
- (५) पहाडी र चुरे पहाडको प्राकृतिक संवेदनशीलता पहिचान हुन नसक्दा प्राकृतिक जोखिम नियन्त्रण बाहिर हुँदै गएको र यसको प्रभाव र परिणाम तल्लो तटीय क्षेत्रमा देखिन थालेको ।

६.३.२ चुनौति

- (१) भूमिको वैज्ञानिक वर्गिकरण गरी मापदण्ड उपयोगी भूमिको सुनिश्चितता गरी उपयोग गर्ने प्रबन्ध मिलाउन र कार्यान्वयन गर्न ।
- (२) भूमि तथा भूमि स्रोतको दिगो उपयोग र व्यवस्थापन गर्ने कार्य बृहत सरोकारको विषय भएकाले सरोकारवाला व्यक्ति, निकाय, सम्यन्त्र र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सैद्धान्तिक ऐक्यबद्धता तथा क्रियाशिलता सुनिश्चित गर्न ।
- (३) कृषि योग्य भूमिको संरक्षण र व्यवस्थापन गरी कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभुता प्रत्याप्त गर्न ।
- (४) स्वच्छ, सुन्दर, सुविधा सम्पन्न, सुरक्षित वस्ती विकास, योजना बद्ध र दिगो शहरीकरण तथा भौतिक पूर्वाधार विकासको लागि भूमिको सुरक्षित उपयोग गर्न ।

- (५) जलवायु परिवर्तनका असर, प्राकृतिक विपद् र मानविय जोखिम न्युनिकरण, जैविक विविधता र वातावरण संरक्षणका लागि वन जंगल र हरियाली, मनोरञ्जन स्थल, खेल मैदान, सिमसार क्षेत्र पहिचान, संरक्षण विकास तथा व्यवस्थापन गर्न ।
- (६) निजी, सामुदायिक, सार्वजनिक, गुठी, सम्पदा, ऐतिहासिक तथा धार्मिक क्षेत्रको स्वामित्वमा रहेको कित्ता नापि सम्पन्न गर्न, सबै खाले भूमिको लगत तयार गरी कित्तागत प्राकृतिक सामर्थ्यका आधारमा भू-उपयोग मापदण्ड तोक्न ।
- (७) भू उपयोग कार्यान्वयनको लागि कानुन तर्जुमा र संगठन संरचना निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा लागु गर्न ।

६.३.३ अवसरहरु

- (१) कृषि योग्य भूमिको वैज्ञानिक र परम्परागत संरक्षण गर्न, दिगो भूमि परिचालन मार्फत खाद्य सम्प्रभुता सुनिश्चित गर्न, कृषि अर्थतन्त्रको विकास गर्न सबै राजनैतिक दलहरु, नागरिक समाज, व्यक्ति, समुदाय तथा संघ संस्था र अन्य सरोकारवालाहरुको बीचमा सामुहिक प्रतिबद्धता बढेको ।
- (२) बाढी, पहिरो र भूकम्प लगायतका प्राकृतिक विपद् तथा जोखिम रहित स्वच्छ, सुन्दर, सुविधा सम्पन्न, सुरक्षित बस्ती विकास, कृषि विविधकरण, स्थानीयतामा आधारित आर्थिक क्रियाकलाप दिगो ग्रामिण विकासमा अनिवार्य हुन्छ भन्ने सोच जनमानसमा आएको ।
- (३) भूमि स्रोत र प्राकृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र विकास गर्नु आवश्यक छ भन्ने बुझाइ स्थानीय समुदायमा बढेकाले स्रोत व्यवस्थापनमा स्थानीयहरुको साथ सहयोग रहने ।
- (४) प्रविधियुक्त भू उपयोग सूचना प्रणालीको विकास र पहुच स्थापना गरी भूमिको वर्गिकरण, भू उपयोग योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने अवसर सिर्जना भएको ।

- (५) प्राकृतिक विनासको विध्वंस रूप नजिकबाट देखेको स्थानीय समुदाय भू उपयोग नीती तथा कार्ययोजना लागु गर्न र सम्भावित जोखिमबाट मुक्त हुन विकल्प खोजिरहेकाले प्रभावकारी भूमि योजना कार्यान्वयन गर्ने अवसर प्राप्त भएको ।
- (६) भूमि र भूमि स्रोतको दिगो तथा प्रभावकारी उपयोग, व्यवस्थापन र परिचालनबाट स्थानीय वातावरण, भौतिक र अन्य पूर्वाधार विकास बीच सन्तुलन कायम राख्दै दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने अवसर प्राप्त भएको ।

६.४ नीतिको संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ

६.२.१ नीतिको नाम

यो नीतिको नाम राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना २०७८ रहेको छ ।

६.२.२ नीति लागु हुने

यो नीति स्थानीय व्यवस्थापिकाबाट पारित भएको मिति देखि लागु हुने छ ।

६.२.३ दीर्घकालीन परिदृष्य

पालिकामा उपलब्ध सबै प्रकारका तथा स्वमित्वका जमीन तथा प्राकृतिक स्रोतहरूको न्यून क्षतिमा अधिकतम आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय लाभ हुने गरी परिचालन गर्न संयन्त्र निर्माण गर्ने र दिगो तथा प्रभावकारी स्रोत परिचालका माध्यमबाट सुखी र समृद्ध पालिका निर्माण गर्न योगदान दिने ।

६.२.४ दीर्घकालीन लक्ष

यो भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजनाले निर्देश गरेका भूमि तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन पद्धति (कार्यक्रम छनौट, स्रोत पहिचान, संस्थागत नेतृत्व, प्रभावकारी अनुगमन आदि) विकास गरि भूमिको दिगो व्यवस्थापन गर्ने ।

६.२.५ उद्देश्यहरु

- (१) प्राकृतिक क्षमता र पहिचानका (जोखिम, उत्पादकत्व, उपयुक्तता, सांस्कृतिक, पर्यटकीय) आधारमा भूमि तथा भूमि स्रोतको वर्गीकरण गर्नु ।
- (२) भूमिको प्राकृतिक क्षमता र उपयुक्तता अनुसार वडागत भू-उपयोग आयोजना तयार गर्नु ।
- (३) वडागत भू-उपयोग योजना दस्तावेजले पहिचान गरेका कार्यक्रमहरु प्राथमितामा राखेर कार्यान्वयन गर्नु ।
- (४) प्रकृतिक र मानव सिर्जित जोखिम तथा चुनौतिहरुको स्रोतमा नै निराकरण गर्नु ।
- (५) अहिलेको कित्तामा आधारित भूमि लगत तयार गरी भूमिको प्राकृतिक क्षमता अनुसार भूमि प्रयोग गर्न र प्रगतिशील कर प्रणाली लागु गर्न भुमी जगा धनीहरुलाई प्रोत्साहित गर्नु ।

६.२.६ नीति तथा रणनीति

नीति नं. ६.२.६.१ पालिकाको समग्र भूमिलाई भूमिको प्राकृतिक क्षमता अनुरूप प्रभावकारी परिचालन गर्न क्षेत्रगत योजना तथा कार्यक्रम बनाएर लागु गरिने छ । यसरी योजना बनाउँदा निम्न क्षेत्रहरुलाई प्राथमिकतामा राखिने छ र आवधिक योजना (आ.व. २०७८/७९- २०८२/२०८३) ले राखेका लक्ष्य अनुरूप तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

- (१) कृषि विकास योजना
- (२) आवास विकास योजना
- (३) व्यवसायिक क्षेत्र विकास योजना
- (४) खानी क्षेत्र पहिचान तथा खानी उत्खनन योजना
- (५) साँस्कृतिक, पुरातात्विक ऐतिहासिक क्षेत्र विकास योजना
- (६) जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन र विकास योजना
- (७) वन तथा जैविक विविधता व्यवस्थापन, विकास तथा प्रयोग योजना

- (८) सार्वजनिक क्षेत्र पहिचान, संरक्षण र विकास योजना
- (९) निर्माण सामग्री (ढुङगा, बालुवा, गिट्टी) उत्खनन योजना
- (१०) आवश्यकता अनुसार अन्य योजना

नीति नं. ६.२.६.२ सार्वजनिक, सामुदायिक र नीजी स्वामित्वका भूमि, वन र अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापन, विकास तथा प्रयोगका लागि नीजी सार्वजनिक साभेदारीको अवधारणा अनुसार कार्य गरिने छ ।

रणनीती नं. ६.२.६.२.१ भू -उपयोग योजना तर्जुमा गर्दा देहायका विषयहरू अनिवार्य समावेस गर्ने ।

- (१) कृषि भूमिको संरक्षणका साथै भूमिको खण्डीकरणलाई व्यवस्थित गर्ने,
- (२) स्वच्छ, सुन्दर, सुविधा सम्पन्न र सुरक्षित बस्ती विकास, दिगो र योजनाबद्ध शहरीकरण सुनिश्चित गर्ने,
- (३) भौतिक पूर्वाधार विकास र वातावरण बीच सन्तुलन कायम गर्ने,
- (४) ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र पर्यटकीय स्थलहरूको शून्य अतिक्रमण,
- (५) भौगोलिक तथा भौर्गभिक जोखिम पहिचान
- (६) उपयोगमा नरहेको, न्यून उपयोगमा रहेको, दुरुपयोग भैरहेको वा दोहन भइरहेको भूमिको उचित प्रयोगमा ल्याउने विषय,
- (७) जैविक विविधता, वन्य जन्तु तथा पर्यावरण जोगाउने विषय,
- (८) जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनिकरण गर्ने विधि,
- (९) नदी, सडक, पोखरी, नहरको दायाँ, बायाँ खुल्ला तथा हरितकरणको कार्य ।

रणनीती नं. ६.२.६.२.२ वडा र बस्ती स्तरका भू उपयोग योजना तर्जुमा गर्दा पालिका तहको भू-उपयोग योजना सँगअनुकूल हुने गरी तर्जुमा गर्ने ।

रणनीती नं. ६.२.६.२.३ टोल, बस्ती र वडा तहका विकास योजनाहरु तयार गर्दा भू-उपयोग तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका कार्यहरु अनिवार्य समावेश गर्ने ।

रणनीती नं. ६.२.६.२.४ भू उपयोग योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन लैङ्गिक र समावेशी हुने गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरुको सहभागितामा सुनिश्चित गर्ने ।

रणनीती नं. ६.२.६.२.४ टोल, बस्ती र वडातहका योजना कार्यान्वयन गर्दा लाभग्राही र अन्य सरोकारवालाहरुको सहभागिता, समर्थन तथा ऐक्यबद्धता सुनिश्चित गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.३ कृषि योग्य भूमीको गैह्र कृषि क्षेत्रमा हुने प्रयोग, कृषि भूमीलाई बाँझो राख्ने प्रवृत्ति र अनियन्त्रित खण्डीकरणलाई निरुत्साहित गर्दै कृषि योग्य भूमिको उचित प्रयोग तथा व्यवस्थापन गरिने छ ।

रणनीति नं. ६.२.६.३.१ कृषियोग्य भूमिको गैर कृषि प्रयोग र परिवर्तनलाई निरुत्साहित गर्ने र उत्कृष्ट उत्पादन सामर्थ्य भएका जमीनमा कृषि कार्य गर्ने कृषकहरुका लागि कृषि साधन, प्रविधी र अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.३.२ कृषि प्रयोजनका लागि उपयुक्त कित्ताहरुको टोलगत लागत सङ्कलन गरी प्रयोगको वर्गीकरण (खाद्य वाली, तरकारी वाली, फलफूल वाली, उच्च मूल्य वाली, अन्य वाली) गर्ने र वर्गीकृत कित्ताहरुको सहजताका आधारमा चक्का बन्दी गरी खेती गर्न किसानहरुलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.३.३ खेतीका लागि पहिचान भएको कित्ता खेती नगरी निष्क्रिय राख्ने वा ओगट्ने मनसायले भारा टार्ने जगा धनीहरुका लागि प्रगतिशील कर प्रणाली लागु गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.४ वन तथा अन्य प्राकृतिक सम्पदाको दिगो संरक्षण, विकास, व्यवस्थापन र प्रयोग गर्ने वातावरण तयार गरिने छ ।

रणनीति नं. ६.२.६.४.१ वन र संरक्षित इकाइको नापनक्शा सिमाङ्कन गरी हरित गृह तयार गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिने ।

रणनीति नं. ६.२.६.४.२ प्राथमिकताका आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा नष्ट हुने वनस्पति तथा वन क्षेत्रको प्रतिस्थापन गर्न हैसियत विग्रिएका पाखा, खोलाकिनार, जोखिम क्षेत्र आदिमा बहु उपयोगी र रैथाने विरुवा रोप्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.४.३ बढी जैविक विविधता रहेका वा रहने सम्भावना भएका वनका इकाइलाई संरक्षित वनको रूपमा विकास गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.४.४ वन जङ्गल, घाँसे मैदान, वन्यजन्तु तथा पशुपंक्षीको वासस्थान, सरीसृप प्राणीहरूको आश्रय स्थलहरूको एकीकृत संरक्षण गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.४.५ उत्पादकत्व न्यून रहेका तथा वन क्षेत्रका बिचमा रहेका बस्तीलाई उपयुक्त ठाउँमा स्थानान्तरण गरी वन क्षेत्रको प्रवर्धन गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.५ निर्दिष्ट भू-उपयोग क्षेत्र (कृषि, वन, आवास, मनोरञ्जन, व्यवसाय आदि) का उपक्षेत्रगत योजना तथा कार्यक्रम बनाउँदा र कार्यान्वयन गर्दा भूमि व्यवस्थापनका न्यूनतम मापदण्डहरू परिपूरक हुने गरी पालना गर्न प्रोत्साहन गरिने छ ।

रणनीति नं. ६.२.६.५.१ भू उपयोग योजना र प्राथमिकता अनुरूप उद्योग, आवास, कृषि विकास, वन विकास लगायतका कार्य गर्न इच्छुक, व्यक्ति, समूह, सहकारी र संघ संस्थाहरूलाई प्राविधिक र वित्तीय सहयोग गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.५.२ उपयोगमा नआएको जग्गालाई पहिचान भएको भूउपयोगको ढाँचा अनुसार प्रयोग गर्न (व्यवसायिक खेती, पर्यटकीय स्थल, अनुसन्धान स्थल, वैज्ञानिक स्थल, मनोरञ्जन स्थल, खेलकुद स्थल) आदिका रूपमा उपयोग गर्न नीजी तथा सहकारी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.५.३ पालिकाले तोकेको मापदण्ड अनुसार भौतिक निर्माण, व्यवसाय स्थल, आवास योजना सञ्चालन गर्ने व्यक्ति, संस्था तथा निकायलाई सहयोग गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.६ भूमिलाई उपयोग विहीन राख्ने र न्यून उपयोग, दुरुपयोग तथा अधिक दोहन गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गरिनेछ ।

रणनीति नं. ६.२.६.६.१ नदी, खोला र जलनिकासका प्राकृतिक वाहव कायम गर्न तोकिएका न्यूनतम मापदण्डहरूलाई असर पर्ने गरी कुनै पनि भूमिको प्रयोग गर्न निषेध गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.६.२ पानीका स्रोत, ताल तलैया, जैविक विविधता, सार्वजनिक पोखरी, सिमसार क्षेत्र, चरन क्षेत्र उत्खनन क्षेत्र, साँस्कृतिक क्षेत्र, पर्यटन क्षेत्र आदिको अतिक्रमण नहुने र प्राकृतिक गुणस्तरमा ह्रास नआउने गरी उपभोग गर्ने वातावरण मिलाउने ।

रणनीति नं. ६.२.६.६.३ भूमि प्रयोगलाई बढावा दिन कृषियोग्य भूमिलाई प्रतिकूल असर गर्ने तथा स्थानीय वस्तीलाई जोखिममा पार्ने गरि सडक वा भौतिक निर्माण र विस्तार नगर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.६.४ माटोको प्राकृतिक अवस्था कायम राख्न असर पुऱ्याउने खालका वस्तु प्रयोग गर्न, निर्माण गर्न र स्थानीय वातावरणमा ह्रास ल्याउने खालका कार्य गर्न रोक लगाउने ।

रणनीति नं. ६.२.६.६.५ सरकारी र सार्वजनिक प्रकृतिका उपयोग विहीन जमिन, न्यून उपयोग भएका र कमसल जग्गालाई निश्चित मापदण्ड भू उपयोग नीति ल्याउन जग्गा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।

रणनीति नं. ६.२.६.७ प्राकृतिक र बिनाशकारी प्रकोपहरूको जोखिम न्यूनीकरण गर्दै विकास र वातावरण बिच सन्तुलन कायम गर्न जोखिमयुक्त क्षेत्रहरूको लागि मात्र भनेर

पहिचान भएका बाहेकका क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न नपाउने प्रावधान वनाइने छ ।

रणनीति नं. ६.२.६.७.१ प्राकृतिक विपद्बाट उच्च जोखिमयुक्त स्थानहरुको पहिचान गरी त्यस्ता स्थानहरुको बचाउको लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.७.२ भूमि वातावरण र विकास बिच सन्तुलन कायम गर्न विकास निर्माणका कार्यहरु सञ्चालन गर्दा जलवायु परिवर्तनको असरलाई ध्यान दिई दिगो विकासका सिद्धान्त अनुरूप कार्य गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.७.३ नदी, खोला वा पानीको प्राकृतिक बहाव कायम राख्दै सुरक्षित र दिगो तटबन्ध निर्माण गर्ने र जल उकास हुने सरकारी जग्गालाई उपयुक्तताका आधारमा कृषि, वन, सडक, र खुला क्षेत्रको रूपमा उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

नीति नं. ६.२.६.८ प्राकृतिक सम्पदा, पर्यटकीय, ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र पुरातात्विक महत्वका सरकारी सार्वजनिक र गुठी जग्गाहरुको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा उचित उपयोग गरिने छ ।

रणनीति नं. ६.२.६.८.१ भिन्न भिन्न ऐतिहासिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, पुरातात्विक र पर्यटकीय महत्वका क्षेत्रहरुको पहिचान गरी ती क्षेत्रहरुको मौलिक स्वरूपमा असर नपर्ने गरी उपयोग र संरक्षण गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.८.२ वातावरणीय र जैविक विविधताका दृष्टिले संवेदनशील र विशेष महत्व बोकेका क्षेत्रहरुको संरक्षण गर्न त्यस्ता क्षेत्रहरुको निश्चित दुरीसम्म प्रवेशमा मापदण्ड तोक्ने वा रोक लगाउने ।

रणनीति नं. ६.२.६.८.३ उपयोगमा नरहेको सरकारी, सार्वजनिक तथा गुठी जग्गालाई आवश्यक संरक्षणको व्यवस्था मिलाउने र निश्चित प्रयोजनका लागि उपयोग गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.९ उपभोगको आधारमा भूमि लगत लिने र लगत लिइएको भूमिको प्राकृतिक क्षमता सहितको पहिचान दिने र एकीकृत भू-सूचना प्रणाली विकास गरिने छ ।

रणनीति नं. ६.२.६.९.१ नाप नक्शा गर्न बाँकी रहेको भू भागको कित्ता नापी सम्पन्न गरी उपभोग र प्रयोजनका आधारमा भूमी तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.९.२ भू उपयोग क्षेत्र र प्रगतिशील कर प्रणालीका आधारमा घर जग्गाको मूल्याङ्कन र कर निर्धारण गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.९.३ कृषि प्रयोजनका लागि उपयोग भएको भूमि क्षेत्रको करमा सहूलियत दिने र कृषि बाहेकका प्रयोजनमा प्रयोग भएको जग्गाको लाभका आधारमा कर निर्धारण गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.१० भू उपयोग योजना सम्बन्धी सूचना प्रणाली विकास गरिनेछ ।

रणनीति नं. ६.२.६.१०.१ भू-उपयोग / भूमीस्रोत नक्शा, land capability map, land use zoning map, hazard map तथा सम्बन्धित विषयको डाटावेश तयार गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.१०.२ प्रविधियुक्त भू उपयोग सूचना प्रणाली विकास गर्ने र आम नागरिकको पहुँचमा अद्यावधिक भू-सूचना प्रणाली पुऱ्याउने ।

रणनीति नं. ६.२.६.१०.३ पूर्वाधार निर्माण, आधुनिक क्षेत्र स्थापना र सञ्चालन बस्ती / सहरी विकास र विस्तारका साथै प्रशासनिक / सार्वजनिक निर्माण गर्दा अद्यावधिक भु सुचकाङ्क प्रणाली वा यो नीति ले पहिचान गरेका भू उपयोगका दायरा भित्र रहेर निर्माण गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.११ भू -उपयोग नीति , योजना र योजना अनुरूपका कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचनाको विकास गरिनेछ ।

रणनीति नं. ६.२.६.११.१ भू उपयोग नीति, योजना र सो अनुरूपका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि वडा तहमा साङ्गठनिक संरचना हरुको विकास गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.११.२ भू उपयोग नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक ऐन, नियम तर्जुमा गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.११.३ भू उपयोग नीति कार्यान्वयनका लागि विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूका बिच प्रभावकारी समन्वय गर्ने ।

नीति नं. ६.२.६.१२ भू उपयोग र यसको प्रभाव (सकारात्मक र नकारात्मक) का बारे स्थानीय समुदायका लागि सचेतना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीति नं. ६.२.६.९.३ विद्यालय तहको शैक्षिक पाठ्यक्रममा भू-उपयोग सम्बन्धी पाठ्य सामग्री समावेश गरी भूमि र भूमि स्रोतको महत्व तथा उचित उपयोगको ज्ञान तथा शीप हस्तान्तरण गर्ने ।

रणनीति नं. ६.२.६.९.३ भु उपयोग क्षेत्र वर्गीकरण अनुसार भूमि उपयोग गर्न सचेतनामूलक श्रव्य दृष्य सामग्रीको उत्पादन र प्रसारण गर्ने ।

६.५ भू-उपयोग नीति तथा भूमी व्यवस्थापन योजनाका आधारभुत मान्यताहरू

६.५.१ अन्तरसम्बन्ध तथा सहकार्य

दिगो भूमि प्रयोग र व्यवस्थापन दिगो विकासका क्षेत्रगत अन्तरसम्बन्ध रहने सवाल हो । विकास क्रियाकलापका (सडक निर्माण विद्युत गृह, खानी उत्खनन, भौतिक निर्माण, कृषि कार्य आदि) फरक फरक चरण तथा आयामहरूमा दिगो भूमि उपयोगको सवालमा प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्छ । भौतिक विकासका हरेक क्रियाकलापमा दिगो भूमि उपयोगको सवाल न्यूनतम साभ्का मापदण्ड नबनेसम्म

सार्थक भूमि व्यवस्थापन प्रणाली सम्भव पनि हुँदैन । यस कारण प्रस्तावित नीतिले भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धमा सर्व पक्षिय साभ्का मापदण्ड, बुझाई र जिम्मेवारी वहन हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

६.५.२ भूमि व्यवस्थापन ढाँचा

दिगो भूमि व्यवस्थापन र प्रयोग गतिशील विषय हो । मानव क्रियाकलाप, महत्व, भौतिक निर्माण, प्राकृतिक विपत्ति आदिका कारण कुनै पनि जमिनको महत्व परिवर्तन हुन्छ । अर्थात भूमि आफैमा अमूर्त साधन हो र भूमिलाई मूर्तता कसरी र के प्रयोजनमा दिने भन्ने आधार मानवीय सोच हो, लगानी हो र इच्छा शक्ति हो। यसर्थ मानवीय क्रियाकलाप दिगो भूमि उपयोग, प्रयोग तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा वस्तुपरक र प्राकृतिक न्याय सम्मत हुनु जरुरी छ । प्रस्तावित नीति यही मान्यतामा आधारित छ ।

६.५.३ स्थानीय तथा परम्परागत शीपको प्रवर्धन

भौतिक विकासले भू सतहको स्वरूपमा वदलाव ल्याउन सक्छ । भू सतहमा आउने वदलावले प्रकृतिको प्राकृतिक चरित्रमा प्रभाव पार्छ । यसकारण प्राकृतिक चरित्रमा वदलाव आउने गरी गरिने जुन सुकै मानव क्रियाकलापले प्राकृतिक संकट निम्त्याउँछ । अहिलेको जलवायु परिवर्तनको सवाल वा वन विनास वा वाढी पहिरो अथवा नदी उकास जस्ता समस्याहरू कहिँ न कहिँ मानव क्रियाकलापसँग गाँसिएका छन् ।

भूमि व्यवस्थापनका आयामहरू स्थानीय परिवेश, भू सतह, भौगर्भिक बनावट आदिका आधारमा फरक हुन्छ । यो फरकपनको सही पहिचान गरी त्यस अनुसारको भूमि व्यवस्थापन प्रणाली विकास गर्नु उपयुक्त हुन्छ । खेतका गरा वा बारीका पाटाको छेउमा डाले घासका बोट लगाउने, भिरालो पाटाको छेउमा पर्खाल लगाउने, पहिरो बग्ने ठाउँमा सिमाली वा बाँस लगाउने, पानीका स्रोत भएको ठाउँमा वर पर विशेष प्रकारका बिरुवा लगाउने नेपालको पहाडी जनजीवनको परम्परागत चलन हो राक्सिराङ्ग गाउँपालिका पनि यस्तो चलन भएको ठाउँ होइन ।

यहाँ परम्परागत रूपमा भूमि जलस्रोत वन जङ्गल जस्ता प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनका शीप तथा अभ्यासहरू छन् । प्रयोग हुन छाडेका वन न्यून प्रयोग हुँदै गरेका वा अन्य ठाउँहरूमा प्रयोगमा रहेका

परम्परागत भूमि उपयोगका अभ्यासहरूलाई आधुनिक शैलीमा प्रयोग गर्ने वातावरण बनाउन सकिने आधारहरू पनि प्रसस्त छन् । प्रस्तावित भूमि नीति तथा भू उपयोग योजनाले परम्परागत रूपमा पालिकामा प्रयोगमा आएका वा वाह्य समुदायमा भएका भूमि उपयोगका राम्रा सिकाईहरूलाई संस्थागत तथा आधुनिकीकरण गर्दै जाने कार्यमा पालिकाले प्रवर्द्धनात्मक कार्य गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

६.५.४ नीति तथा योजना कार्यान्वयनमा दिगोपना

भूमिको उत्पादकत्व माटोको उर्वरापन र प्राकृतिक जैविक अस्तित्वमा ह्रास आउन लामो समय लागेको छ र भू सतहको रूप बदल शताब्दी नै खर्चिएको छ । भन्नुको मतलब प्राकृतिक विनास प्रकृति विरुद्धका श्रृङ्खलावद्ध प्रहारको परिणाम हो । यसकारण भूमिको गुणवत्ता कार्य गर्न लामो समयको निरन्तर प्रयास आवश्यक हुन्छ । यसका लागि दिगो कार्य योजना, सामुहिक प्रतिबद्धता, कार्यान्वयन कुशलता तथा संस्थागत नेतृत्वको आवश्यक पर्छ । राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाले तयार गरेको प्रस्तावित भू उपयोग नीति तथा कार्य योजनाले नीति कार्यान्वयनका क्रममा व्यक्ति, समाज तथा गाउँपालिका संयत्रबाट रचनात्मक साथ र सहयोग अपेक्षा गरेको छ ।

६.६ भू-उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन योजना, २०७८ ले प्रस्ताव गरेका मुख्य कार्यक्रमहरू

भू उपयोग नीति तथा भूमि व्यवस्थापन कार्य योजना २०७८ ले भूमि व्यवस्थापन तथा दिगो भूमि प्रयोग सम्बन्धी विषय तथा क्षेत्रगत आवश्यकता पहिचान गरी निम्न कार्यक्रमहरू प्रस्ताव गरिएका छन् ।

६.६.१ स्थानीयतामा आधारित दिगो खेती प्रणालीको प्रवर्द्धन र विकास

६.६.१.१ कृषि शीप हस्तान्तरण, प्रवर्द्धन र विकास

यो परियोजना मार्फत छोटो मध्यम र आवधिक कृषि तालिम सञ्चालन गर्ने, सामुदायिक कृषि अभ्यास स्थल विकास गर्ने, माटो तथा बाली परीक्षण उपकरण तथा साधनहरूको व्यवस्था गरी कृषक र समुदाय माझ सुधारिएको कृषि शीप स्थापित गराउने ।

६.६.१.२ भिरालो जमिन सुहाउदो माटो व्यवस्थापन प्रणालीको विकास

यो परियोजना अन्तर्गत भिरालो जमिनमा बाली लगाउँदा माटो तथा माटोको उर्वराशक्ति बचाउन अपनाउनु पर्ने तौर तरिका, शीप तथा प्रविधी कृषक सम्म पुर्याउने ।

६.६.१.३ खोरिया खेती व्यवस्थापन

परम्परागत रुपमा चल्दै आएको खोरिया खेतीलाई स्थानीयता सुहाउदो माटो व्यवस्थापन संयन्त्र तयार गरी कृषकहरुलाई व्यवस्थित खोरिया तर्फ आकर्षित गर्ने ।

६.६.१.४ वैकल्पिक कृषि ढाँचाको विकास

बढी भिरालो कमजोर भू सतह खण्डित वर्षा, अव्यवस्थित जल निकास जस्ता समस्या भएकै कारण राक्सिराङ्ग गाउँपालिका को धेरै जसो भू भाग मौसमी बालीका लागि जोखिमयुक्त छ तर बहुवर्षे उच्च मूल्यका बालीहरुका लागि यहाँको भू वनावट तथा माटोको संरचना उच्च कोटीको छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा ३२ वटा सूक्ष्म हावापानी छन् र त्यस अनुसारकै स्थानीय पर्यावरण छ । यो प्राकृतिक अवसर राक्सिराङ्ग गाउँपालिकाको आर्थिक र सामाजिक विकासका लागि महत्वपूर्ण छ ।

६.६.१.५ सिंचाई तथा सिञ्चीत क्षेत्र विस्तार परियोजना

प्राकृतिक रुपमा खोलाबाट पानी उठाएर सिंचाई सुविधा विस्तार गर्न राक्सिराङ्गको हकमा चुनौतीपूर्ण छ । पानी आपूर्तिको परम्परागत पद्धति गाउँपालिकाको भौगोलिक वनावट अनुकूल नभएकाले भरपर्दो छैन । गाउँपालिकामा सूक्ष्म सिंचाईका लागि पानीका स्रोतहरु छन् । तर सूक्ष्म सिंचाईका लागि आवश्यक प्रविधि र शीप उपलब्ध नभएकाले सूक्ष्म सिंचाईको अवसर गुमेको छ । सूक्ष्म सिंचाईका सामान्य नमुनाहरु जस्तो सौर्य उर्जा सिंचाई प्रणाली, थोपा सिंचाई प्रविधि, बिलम धबतभच जबचभक्त प्रविधि आदिको प्रयोग वढाउन सके यसले प्रभावकारी भूमी व्यवस्थापन योगदान दिँदै खाद्य सुरक्षा आय आर्जन तथा गरिवी निवारणमा सहयोग पुर्याउँछ । यो योजना लागु भए संगै गाउँपालिकाले यस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने छ ।

६.६.२ भू क्षय तथा दिगो भूमि व्यवस्थापनका लागि पर्यावरण मैत्री भौतिक विकास

६.६.२.१ सडक विस्तार संग हरित कार्यक्रम

सडक विस्तार गर्दा हुने क्षति (जस्तो बोट विरुवा विनाश, पानीको धार परिवर्तन, पहिरो, वन्य जन्तु असर) न्यूनिकरण गर्न स्थानीयतहमा आधारित हरियाली प्रवर्द्धन संग सम्बन्धित कार्यक्रम सञ्चालन ।

६.६.२.२ दीगो र पर्यावरण मैत्री स्रोत उत्खनन्

स्थानीय खोलाहरुबाट हुने गिट्टी, वालुवा उत्खनन्, भिरालो सतहबाट ढुङ्गा तथा माटो उत्खनन् गर्दा गराउँदा स्रोतको प्राकृतिक क्षमतामा आँच नआउने गरी कार्य गर्न स्थानीय संयन्त्र तथा निर्देशिका तयार गर्ने र सर्व पक्षीय सहमतिमा लागु गर्ने ।

६.६.२.३ दिगो आवास तथा शहरीकरण

स्थानीय तहको प्रशासकीय संरचना बदलिए पछि भौतिक निर्माणको ढाँचा बदलिँदै गएको छ । गाउँपालिका तथा वडाका प्रशासकीय केन्द्रहरुमा चहलपहल बढेको छ । भौतिक निर्माण (नीजी, सामुदायिक र सार्वजनिक) बढेको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा भौतिक निर्माणलाई भूमि व्यवस्थापन, जलवायु अनुकुलन, स्थानीय पर्यावरणको प्रतिकूल नहुने गरी कार्य गर्न प्रभावकारी प्रावधान तथा संयन्त्र तयार गर्ने ।

६.६.२.४ ठोस फोहोर व्यवस्थापन

बस्ती तथा बजार विस्तार हुँदै गरेका ठाउँहरुमा व्यवस्था गरिनु पर्ने फोहोर व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरु विस्तृत योजना बनाएर लागु गर्ने ।

६.६.३ भूमि व्यवस्थापनका लागि दीगो प्रविधी र सक्षम संस्थागत प्रणाली

६.६.३.१ दिगो भूमि व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि सामुदायिक नीति समुहिक प्रति बद्धता

भूमि र प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन प्रयोग तथा परिचालन सामुहिक प्रतिबद्धताबाट सम्भव छ भन्ने सन्देश दिने खालका स्थानीय स्रोत प्रयोग निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तयार गरी सामुहिक नेतृत्व मार्फत कार्यान्वयन गर्ने ।

६.६.३.२ स्थानीय कानून निर्माण

भूमी, प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरण संबन्धी कानून तथा निर्देशिकाहरु तयार गर्ने र कार्यान्वयन संयन्त्रलाई सवल, सक्षम र प्रभावकारी बनाउने ।

६.६.३.३ संस्थागत नेतृत्वबाट स्रोत व्यवस्थापन

भू क्षय, वन विनास बाढी पहिरो रोकथाम आगलागी नियन्त्रण, वातावरण संरक्षण जस्ता कार्यलाई संस्थागत प्रवर्द्धन तथा नेतृत्वलाई अधिकार सम्पन्न बनाउने ।

६.६.३.४ दिगो भूमि व्यवस्थापन र प्रयोग बारेका सूचना, सचेतना तथा शिक्षाका लागि नागरिक सहायता

भूमि प्रयोग तथा व्यवस्थापन बारेका सूचना प्रवाह, सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन र व्यावहारिक ज्ञान कृषक तथा भूमि प्रयोग कर्ता हरु सम्म विस्तार गर्न नागरिक सहायता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

सन्दर्भ सामाग्री

१. नेपालको सम्बिधान २०७२, नेपाल सरकार
२. भू-उपयोग नीति २०७२, नेपाल सरकार
३. वन ऐन, २०७६, नेपाल सरकार, नेपाल सरकार
४. भूउपयोग ऐन, २०७६, नेपाल सरकार
५. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, नेपाल सरकार
६. प्राकृतिक स्रोत बाडफाइ तथा वित्त ब्यवस्थापन एन २०७४, नेपाल सरकार